

ARCHIVUM ANATOLICUM (ArAn)	16/2	2022	325-362
----------------------------	------	------	---------

HİTİT METİNLERİNDE ADI GEÇEN “aviti-” HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME*

Fatma SEVINÇ ERBAŞI**

Makale Bilgisi

Başvuru: 15 Nisan 2021

Kabul: 16 Kasım 2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Info

Received: April 15, 2021

Accepted: November 16, 2022

Öz

Çoğunlukla Hitit İmparatorluk Dönemi kült envanterlerinde adı geçen bir eşya olan aviti-, karışık bir varlığı temsil eder. Metinlerdeki tanımlamalardan yola çıkarak kanatlı aslan/sfenks olduğu düşünülmektedir. Tanrıça İştar başta olmak üzere bazı tanrısal varlıklarla ilişkilendirilir ve ritonu da mevcuttur. Metinlerle eş zamanlı sanat eserleri üzerinde izlenen karışık varlıkların bazıları ile eşleştirilmesi, tartışmalı da olsa yapılabilmektedir. Asur Ticaret Kolonileri ve Eski Hitit Dönemi mühür örnekleri üzerindeki kompozisyonlarda da görülen kanatlı aslanlar/sfenksler aviti- 'nin Hitit kültürüne girişi ve gelişimi hakkında fikir verebilmektedir. Bu çalışmada Eski Mezopotamya etkili inanç ve sanat geleneğinin Hitit dünyasında algılanışı ve ifade edilişi doğrultusunda aviti- yeniden değerlendirilmiştir. Aviti- 'nin açıklamasının, gökyüzü döngüsü üzerinden yapılabileceği ile ilgili bir teori de ortaya atılmış ve takımyıldızlar ve gezegenler hakkındaki Eski Mezopotamya bilgi bakiyesinin Hititler tarafından zamana ve hayatı düzenlemek için kullanılmış olabileceği öne sürülmüştür. Böylece aviti- 'yi farklı bir gözle değerlendirip, önemini vurgulamak çabasına gidilmiştir. Taşınabilir eşya olması bakımından anıtsal sfenkslerden farklılığı da gösterilmiştir.

* Bu çalışmanın ortaya çıkma sürecinde desteğini esirgemeyen sevgili meslektaşım Doç. Dr. Hasan PEKER'e teşekkürü borç bilirim.

** Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, fsevinc@ogu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2390-311X.

Anahtar Kelimeler: *İştar/Şausga, Sfenks, Karışık Varlık, Kült Envanterleri, Takımyıldız, Aslan, Venüs*

An Assessment about “awiti-” Mentioned in the Hittite Texts

Abstract

The awiti-, which is a stuff mentioned in cultic inventories of the Hittite Imperial Period, represents a hybrid creature. Based on the descriptions in the texts, it has been thought as a winged lion / sphinx by scholars. It is associated with some deities, primarily Goddess Ishtar, and has a rhyton. Some hybrid creatures viewed on depicted artworks in parallel with the texts can be matched even it is controversial. Winged lions / sphinxes observed in compositions on the seals belonging to Assyrian Trade Colonies and The Old Hittite Kingdom Periods give an idea about the entry and development of the awiti- into Hittite culture. In this study, awiti- is re-evaluated in line with the perception and expression of the ancient Mesopotamian influenced belief and artistic tradition in the Hittite world. A theory is also put forward, which suggested that awiti-'s explanation can be made through the cosmic cycle and that the Ancient Mesopotamian knowledge of constellations and planets may had been used by the Hittites to organize time and life. So, the study tried to evaluate awiti- from a different perspective and to emphasize its importance. Besides, it was aimed to show awiti-'s difference from monumental sphinxes because it is a portable item.

Keywords: *İştar/Sausga, Sphinx, Hybrid Creature, Cult Inventories, Constellation, Leon, Venus*

Giriş

Bilindiği gibi hem Hitit dini hem de dini pratikleri; çok yönlü, kimi zaman karmaşık ve iç içe geçmiş bir yapı arz eder. Bu durumun en belirgin nedenleri olarak hem Anadolu'nun kültür çeşitliliği hem de temas ettikleri uygarlıkların niceliği gösterilebilir. Hititlerin Yakınoğu'da elde ettikleri gücün uzun ömürlü olması söz konusu durumu süreç içinde beslemiştir. Çok sayıda tanrı/tanrıça ile onların ikonografisini oluşturan ve kimliğini belirleyen her türlü eşlikçi, sadece Hitit dinine değil aynı zamanda Eski Yakınoğu inanç dünyasına ait niteliklerdir.

Hitit metinlerinde adı geçen *aviti-*'yi de böyle bir eşlikçi olarak görmek mümkündür. *Aviti-* olarak ifade edilen “kült nesnesi”nin ayırt edici özellikleri; çoğunlukla “sfenks” olarak yapılan tanımlamanın kaynağı; işaret ettiği kültürel alan ve “Hitit Sanatı”ndaki görünümü bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Araştırmanın temel hedefine katkı sağladığı ölçüde,

kelimenin içinde yer aldığı metinlerin tercümelerine ve filolojik izahlara gönderme yapılacak ancak araştırmanın bir metin çözümleme çalışması olmaması hususu göz önünde bulundurularak metin transkripsiyonlarına yer verilmeyecektir.

Ağırlıklı olarak kült envanterlerinde karşılaşılan *aviti-* kelimesinin, taşınabilir bir eşyaya gönderme yapıyor olması –konuyla ilgili araştırma için- önemli bir hareket noktası sunar.

Araştırmada izlenecek yöntem şu şekilde belirlenmiştir:

Öncelikle modern araştırmalarda kelime hakkında yapılan tanım ve yorumlamalar ele alınacak sonrasında *aviti-*'nin “sfenks” ile ilişkilendirilmesinin önemli temellerinden biri olan hiyeroglif Luvice’indeki logogram konu edilecektir. *Aviti-*'nin nitelikleri ve olası işlevinin tespiti için, yer aldığı çivi yazılı Hitit metinlerinin kısa açıklaması yapılacaktır. Metinler sayesinde ortaya çıkan görünümlü paralellik arz eden tasvirli eserler kronolojik sıraya uygun bir şekilde değerlendirilecektir. Daha sonra da Hitit dininde nasıl bir yer bulduğu hakkında tartışmaya girilecek ve konu din-mit-astronomi bağlamında masaya yatırılarak, tam olarak neyi temsil ettiği ile ilgili hipotez öne sürülecektir. Sonuç olarak *aviti-*'nin Eski Yakındoğu sanatındaki yeri ve “sfenks” imgesi ile tam olarak örtüşüp örtüşmediğinin netleştirilmesi sağlanacaktır.

Literatür İncelemesi

Aviti- kelimesi hakkında ilk defa H. Ehelolf (1939), başka hayvan isimleriyle birlikte sıralandığı için “*bir hayvan ismi*” değerlendirmesini yapmıştır.¹ C. G. von Brandenstein da (1943) “aslan sfenksi” yorumuyla ilk tanımlama yapan araştırmacılardan biri olmuştur.² H. G. Güterbock ise (1943) *aviti-*'nin -Tanrıça İştar ile bağlantısından dolayı- aslanla ilgisini ortaya koymuş ve Yazılıkaya No. 44’deki tasvire benzemesi gerektiğini belirtmiştir³. Aynı araştırmacı, Brandenstein’in yukarıda belirtilen yayını için yaptığı incelemede (1946), *aviti-* konusunu yeniden ele almış ve Brandenstein’in

¹ Hans Ehelolf, “Zu Amarna Knudtzon Nr. 29, 184 und 41, 39 ff.”, *ZA* 45 (1939): 72.

² Carl Georg von Brandenstein, “Hethitische Götter nach Bildbeschreibungen in Keilschrifttexten”, *MVAeG* 46/2 (1943): 4-5 ve 91; Hayri Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu’sunun Faunası* (Ankara: 1965), 264; Yaşar Coşkun, “Boğazköy Metinlerinde Geçen Başlıca Libasyon Kapları”, *AÜDTCF Dergisi* 27/3-4 (1969): 38; Silvin Koşak, “The Inventory of Manninni (CTH 504)”, *Linguistica* 18 (1978): 109; Michele Cammarosano, *Hittite Local Cults, Society of Biblical Literature - Writings from the Ancient World* (SBL-WAW 40) (Atlanta: 2018), 300.

³ Yazarın konu hakkındaki tartışması için bkz. Hans Gustav Güterbock, “Eti Tanrı Tasvirleri ile Tanrı Adları”, *Bellethen* VII/18 (1943): 290, dn. 56.

“aslan sfenksi” çevirisini eleştirmiştir. “Sfenks”in zaten aslan gövdeli bir niteliğe sahip olduğunu, ayrıca “aslan sfenksi” ifadesinin hatalı olduğunu *aviti-* için pekâlâ bir grifon’un (kuş başlı aslan) da söz konusu olabileceğini vurgulamıştır. Bu noktada “*iki başlı kanatlı sfenks*” tanımlamasının daha uygun olduğunu ancak bunun da *aviti-* olup olmadığının sorgulanması gerektiğini ve basitçe “kanatlı aslan” tercihinin katılmak istediğini ifade etmiştir. Bununla birlikte “kanatlı aslan”ın da -Hititlerde- sadece “aslan” olarak anılması durumundan dolayı kararsızlığını dile getirmiştir.⁴

J. Friedrich, *HW*’de (1952) *aviti-* için “aslan” demiştir. H. Th. Bossert’in de (1955) “sfenks, khimeira” tanımlamasını yaptığı bildirilmiştir.⁵ J. Jakob-Rost, 1961 tarihli yayınında *aviti-*’yi metin içinde “aslan” olarak tercüme etmiş ancak dipnotta “Sümerce “aslan” manasına gelen UR.MAH ile aynı anlama gelmesinin mümkün olmadığını çünkü *aviti-*’nin kanatları olduğunu” vurgulamıştır.⁶ G. Neumann (1961) *aviti-* ifadesinin “aslan”ı işaret ettiği ve sözcüğün Indo-Cermen **oui-ēdis* ifadesine karşılık gelen “koyun yiyici” olarak tanımlandığı ile ilgili açıklama yapmıştır.⁷

H. Ertem (1965), *aviti-* başlığı altında metin bilgisi vermiş, literatür incelemesi yapmış ve Tanrıça İştâr ile bağlantılı “karışık bir varlık” olması gerektiğini vurgulayıp, Güterbock’un ileri sürdüğü “aslan” manasından daha çok Brandenstein’in “aslan sfenksi” manasını kabul etmiştir.⁸

J. Tischler *HEG*’de (1983), Neumann’ın (1961) “koyun yiyici” önermesinin fonetik ve morfolojik zorluğundan söz ederek, *aviti-*’ye “*bir yırtıcı, belki aslan*” demiştir.⁹

S. Koşak (1978), *aviti-*’yi aslan olarak düşünen araştırmacıların çalışmalarına gönderme yaparak teoriye itiraz etmiş; *aviti-*’nin metinlerde, aslan sembolleriyile birlikte ancak onlardan ayrı olarak ifade edildiğine dikkat çekerek, aslan olamayacağını ve en iyi adayın sfenks olması gerektiğini dile getirmiştir.¹⁰

⁴ Hans Gustav Güterbock, “Rev. of Brandenstein C. G. von 1943”, *Or NS 15* (1946): 484.

⁵ Günter Neumann, “Hethitische Etymologien III”, *ZVS 77*, 1/2 (1961): 76, dn. 2’den aktarılmıştır.

⁶ *HEG*, 1/A-K, 99; Helmut Theodor Bossert, “Die hieroglyphen-hethitische Inschrift von Kötükale”, *Museon 68* (1955): 76.

⁷ *HW*, 39; Liane Jakob-Rost, “Zu den hethitischen Bildbeschreibungen, 1. Teil”, *MIO 8* (1961):175, dn. 60.

⁸ Neumann, “Hethitische Etymologien III”, 76.

⁹ Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu’sunun Faunası*, 260-265.

¹⁰ *HEG 1/A-K*, 99.

¹⁰ Koşak, “The Inventory of Manninni (CTH 504)”, 109.

H. G. Güterbock, konuyu yeniden ele aldığı yayınında (1983) kendisinin de *aviti*-’yi basitçe aslan olarak düşünmüş olduğunu ancak bu yaratığın kanatları olduğuna göre fikrini gözden geçirip sfenks ya da kanatlı aslan yorumunun olasılığına yöneldiğini -ikonografi ve metin uyumluluğunu da göz önünde bulundurarak- ifade etmiştir.¹¹

J. Puhvel, *HED*’te (1984) *aviti*-’nin ikonografik tanımlamalarda aslanımsı bir görüntüsünün olduğunu ancak aslandan farklı olduğunu muhtemelen bir tür kanatlı aslan, sfenks anlamına geldiğini metinlerdeki göndermelere dayalı olarak ortaya koymuştur.¹² H. Otten da (1989) *aviti*-’yi “kanatlı aslan” olarak değerlendirmiştir.¹³

H. A. Hoffner (2003), kült imajlarının tasvirlerinin sırayla verildiği KUB 38.2 metnini -metin içinde *aviti*-’nin ayrıntılı tanımı yapılmıştır ki metin aşağıda da ele alınacaktır- incelediği yayınında *aviti*- için grifon ya da sfenks önermelerine gönderme yapmıştır.¹⁴ V. Haas (1994), “masalsı bir hayvan, en muhtemel kanatlı aslan” olması gerektiğini dile getirerek “sfenks” tabirini telaffuz etmemiş ancak “sfenks” hakkındaki daha ileri tarihli bir yayınında (2004) sfenksin Hititçe metinlerindeki ifadesi için *aviti*- kelimesini göstermiştir.¹⁵

B. Bellucci (2012), bu konuda kapsamlı bir araştırma gerçekleştirmiş, aslana ait unsurlar barındıran karışık varlıkların tanımlamaları ve sanattaki temsilleri sıralamış, *aviti*-’nin bunların içinde Anadolu’ya ait yerel bir uyarılama olabileceğini, muhtemelen MÖ 13. yüzyılda eril sfenks’e karşılık geldiğini ve böylece tanrıça Şauşga’nın öznel bir niteliğini temsil ettiği şeklindeki düşüncesini dile getirmiştir.¹⁶

¹¹ Hans Gustav Güterbock, “Hethitische Götterbilder und Kultobjekte”, R. M. Boehmer–H. Hauptmann (ed.), *Beiträge zur Altertumskunde Kleinasien. Festschrift für Kurt Bittel (Fs Bittel)* (Mainz: 1983): 203-217, 205, dn. 15.

¹² *HED I*, 1984, 246-247.

¹³ Heinrich Otten, “Tiergefäße im Kult der Späten hethitischen Grossreichszeit”, K. Emre, M. Mellink, N. Özgüç (ed.), *Anatolia and the Ancient Near East. Studies in Honor of Tahsin Özgüç / Tahsin Özgüç’e Armağan (Fs T. Özgüç)* (Ankara: 1989), 367.

¹⁴ Harry A. Hoffner, “Cult Image Descriptions KUB 38.2”, W. W. Hallo (ed.), *The Context of Scripture III* (Leiden – Boston: 2003), 64, dn. 2.

¹⁵ Volkert Haas, *Geschichte der hethitischen Religion, HdO*, (Leiden: 1994), 500, dn. 82; Volkert Haas, “Das Fest der Sphingen”, *AoF 31/1*, (2004): 46-56.

¹⁶ Benedetta Bellucci, “Šauška e il suo *awit*”, P. Cotticelli-Kurras, M. Giorgieri, C. Mora, A. Rizza (ed.), *Interferenze linguistiche e contatti culturali in Anatolia tra II e I millennio a.C. Studi in onore di Onofrio Carruba in occasione del suo 80° compleanno (StMed 24)*, (Genova: 2012), 48-56, 61-62.

A. Ünal, 2016 tarihli sözlüğünde bütün olasılıkları göz önünde bulundurarak Hititçe sözlükte kelimenin karşısına “aslangillerden bir hayvan, kanatlı aslan, aslan sfenksi, cin, karışık varlık” yazmıştır.¹⁷

M. Cammarosano (2018), *aviti-*'yi tanrıça Şauşga'ya eşlik eden insan başlı, bazen iki başlı, aslan vücutlu, kanatlı, karışık bir yaratık, sfenks olarak değerlendirmiştir.¹⁸

Elde bulunan veriler ve yapılmış değerlendirmeler *aviti-*'nin sfenks olması gerektiği konusunda bir temayül yaratmaktadır.

Aviti-'nin sfenks olması ile ilgili en güçlü argüman, Luvi hiyeroglifindeki SPHINX¹⁹ yazısının okunuşunun Luvice “gelmek” fiili olan *avi-*'nin, fiilin *präteritum* (geçmiş zaman) 3. tekil şahıs çekimi “geldi” manasındaki okunuşunun *avita* olmasıdır²⁰ ve *aviti-* söylenişi ile ses benzerliği aşıkardır. Ancak “gelmek” fiilinin Hititçesi ise “*uva-*”dır ve *präteritum* (geçmiş zaman) 3. tekil şahıs çekimi “geldi” manasındaki “*úúūt*”dır.²¹ Luvi ve Hitit dillerindeki akrabalık göz önünde bulundurulduğunda “*úúūt*” ve “*avita*” arasındaki paralellik fark edilmektedir ve *aviti-*'nin “gelmek” fiilinden türetilmiş bir karışık varlık ismi olduğu öne sürülebilir. V. Haas, “*kanatlı yürüyen/gelen sfenks*” hiyeroglifinin okunuşunun, Hititçe sfenks'i tanımlamak için kullanılan *aviti-* kelimesinin kısaltılmış formu olan *avi-* “gelmek” olduğuna dikkat çeker.²² Böylece görüntü ve anlam bütünlüğü sağlanmış oluyordu.

Aşağıda ele alınacak olan Walters Art Gallery’de muhafaza edilen ve Kayseri’den geldiği bildirilen Asur Ticaret Kolonileri Dönemi tabletlerinden biri üzerinde yer alan silindir baskısı üzerinde karşılıklı duran ve birbirine bakan iki farklı sfenks yer alır (Fig. 3-3a). Belgeyi mühürleyen tanıkların adlarının genellikle Luvice, hiyeroglif Luviceyi ya da Hititçe olması dikkat çekicidir. Hatta tablet, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi’ndeki hiyeroglif

¹⁷ Ahmet Ünal, *Hititçe-Türkçe/Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük*, (Ankara: 2016), 98.

¹⁸ Cammarosano, *Hittite Local Cults*, 73-74, 293, 299-300.

¹⁹ J. David Hawkins, fiilin okunuşunun I. Singer’in buluşu olduğunu ifade eder, bkz. J. David Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume. I: Inscriptions of the Iron Ages*, (Berlin - New York: 2000), 81 ve Plate 1.

²⁰ Kargamış, A4 b section 2: Emmanuel Laroche, *Les Hieroglyphes Hittites*, (Paris: 1960), 75, no. 121; Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions*, 80-81; Hasan Peker, *Texts from Karkemish. I. Luwian Hieroglyphic Inscriptions from the 2011-2015 Excavations*, Ante Quem, (Bologna: 2016), 16; HEG 4/U, 163-164.

²¹ HEG 4/U, 156 ve 160.

²² Haas, “Das Fest der Sphingen”, 48.

Luvicesinin ilk kullanımı için kanıt teşkil etmektedir.²³ Bu bağlam, *aviti-* kelimesinin etimolojisindeki Luvice karaktere açıklama sağlayabilir.

Öte yandan metinlerde sfenks için başka bir güçlü aday olduğu da göz ardı edilmemelidir. *Damnaš(š)ara*, mitolojik metinlerde kapıyla ilişkilendirilmekte, antlaşma metinlerinde de tanık tanrılar listesinde yer almaktadır. Bir bakıma antlaşmada edilen yeminin garantörleri ve kapıların fedaileri bu tanrı(ça)lardır.²⁴ *Damnaš(š)ara* metinlerde çoğul -muhtemelen ikili grup olarak ortaya çıkar ve Hititçede ismi dişil yapan -šara son ekini (*suffix*) almış olmakla dişil bir karakter gösterir.²⁵ Hitit anıtsal sfenkslerinin şehir kapılarının her iki yanında ikili grup olarak kadın yüzlü sfenks görüntüsünde yükselişleri *damnaš(š)ara*'nın anıtsal sfenksin karşılığı olduğu teorisini destekler niteliktedir.²⁶

Fakat Batı literatüründe sfenks olarak adlandırılan karışık varlığın tam karşılığını, Hitit metinlerinde tarif edilen karışık varlıklara ve onların ikonografisine uydurma çabasının zorlama olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle metinlerdeki tarifler ve bu bağlamdaki tasvirli eserler incelendikten sonra *aviti-* - sfenks denkliliğini yeniden ele almak doğru olacaktır.

***Aviti-* Kelimesinin Geçtiği Metinlere Dair Gözlemler**

“*Sandıkların envanteri*” olarak kategorize edilen katalog içindeki bir envanter metninde *aviti-* kelimesine rastlanmaktadır. Ahşaptan yapılmış eşyaların sıralandığı tahrip olmuş bir metindir; *aviti-*'nin yer aldığı satırda korunmuş başka bir ifade yoktur.²⁷ Envanter listesindeki eşyalardan biri olarak görünmektedir.

²³ J. Vorys Canby, “The Walters Gallery Cappadocian Tablet and the Sphinx in Anatolia in the Second Millennium B.C.”, *Journal of Near Eastern Studies (JNES)* 34 (1975): 232; Alice Mouton, “Y a-t-il une relation entre les motifs de la glyptique cappadocienne et les hieroglyphes anatoliens?”, *SMEA* 44 (2002): 93.

²⁴ Billie Jean Collins, “Animals in Hittite Literature”, Billie Jean Collins (ed.), *A History of the Animal World in the Ancient Near East*, Leiden-Boston-Köln, (2002): 248.

²⁵ Haas, *Geschichte der hethitischen Religion*, 335.

²⁶ Bu eşitlemeye itirazlar da vardır: Harold Craig Melchert, “Hittite Damnašara- ‘Domestic’ /Damnašares ‘Household Deities’”, *Journal of Ancient Near Eastern Religion (JANER)* 1 (2001): 150-157; Hatçe Baltacıoğlu, “Hitit Yazılı Kaynaklarında ve Alacahöyük Hitit Heykeltraşlık Eserlerinde Sfenks”, N. Çınardalı Karaaslan – A. Aykurt – N. Kolankaya Bostancı – Y. H. Erbil (ed.), *Compiled in Honor of Armağan Erkanal. Some Observations on Anatolian Cultures / Armağan Erkanal'a Armağan. Anadolu Kültürlerine Bir Bakış*, (Ankara: 2014), 79-81.

²⁷ CTH 241 KBo 47.3, 5': metnin transkripsiyonu için bkz. Detlev Groddek, *Hethitische Texte in Transkription KBo 47 (DBH 33)* (Wiesbaden: 2011), 2.

“*Metallerin, teçhizatların ve silahların envanteri*” başlığıyla tanımlanan katalog içindeki bir metinde, hayvan şeklinde ritonlar sıralanmakta ve burada *aviti-* bir riton olarak geçmektedir. *Aviti-*’den önce çeşitli maden ve taşlardan yapılmış, farklı pozisyonlardaki boğa, geyik, kartal, aslan ve panter şeklindeki ritonlar anılır; lapis lazuli taşından yapılmış 2 tane *aviti-* ritonu bunları takip eder.²⁸ Envanter metninde *aviti-*’nin, metinde *BIBRU*/riton²⁹ olarak ifade edilen hayvan şeklindeki diğer ritonlarla birlikte sıralanması, diğer hayvanlardan farksız, onlarla aynı grupta değerlendirilen bir *BIBRU*/riton olduğunu ortaya koymaktadır.

Başka bir “*metallerin, teçhizatların ve silahların envanteri*” kataloğuna ait bir metninde, eşyalar sayıları ve yapıldıkları madenin cinsi belirtilerek sıralanmıştır. İlk paragrafta gümüşten ve altından eşyaların (altın küpe) kırmızı bir sepetin içinde olduğu ifade edilir. İkinci paragrafta sıralanan 4 gümüş *aviti-*, 4 gümüş apupi, 3 giysi, 4 gümüş aslan, 2 ayrı kap ile içki kamışlarının geniş bir kutunun içinde olduğu aktarılır.³⁰ Koşak, *aviti-*’yi sfenks, apupi’yi ise Akadça “*abūbu*”³¹ deniz canavarı olarak ifade etmiştir.³² Buradaki envanter metninde *aviti-*’nin başka bir karışık varlık olan apupi, bir aslan tasviri ve başka eşyalarla birlikte sıralanmış olduğu dikkat çekicidir.

“*Mücevherat ve birtakım eşyaların envanteri*” olarak tanımlanan katalog içindeki metinlerden birinde genel olarak altın ve taş süslü ziyet eşyaları hakkında bilgi verilmektedir. Taştan ve altından kuşların, meyvelerin sıralandığı listede lapis lazuli taşından bir *aviti-* de yer almaktadır. Buradan yola çıkarak, *aviti-*, lapis lazuli taşından şekil verilmiş bir imge, bir eşya olarak düşünülebilir.³³ S. Koşak, CTH 245 mücevherat envanterinin, aşağıda ele alınacak olan CTH 504 Manninni envanterinin bir parçası olduğunu ifade etmiştir.³⁴

²⁸ CTH 242 KBo 48.262a Öy. II 27: transkripsiyon ve tercüme için bkz. Otten, “Tiergefässe im Kult der Späten hethitischen Grossreichszeit”, 365-368, 366-367; transkripsiyon için ayrıca bkz. Detlev Groddek, *Hethitische Texte in Transkription KBo 48 (DBH 38)* (Wiesbaden: 2012), 155-156.

²⁹ Çoğunlukla hayvan şeklinde veya insan uzuvlarını ya da bazı eşyaları taklit eden biçimlerde üretilmiş olan kült kaplarının Hitit metinlerinde ifade edilişi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Onofrio Carruba, “Rhyta in den Hethitischen Texten”, *Kadmos 6* (1967): 88-97; Maciej Popko, *Kultobjekte in der hethitischen Religion (nach keßlschriftlichen Quellen)* (Warszawa: 1978), 87-91.

³⁰ CTH 242.12 KUB 42.10 Ay. 6’: transkripsiyon ve tercüme için bkz. Silvin Koşak, *Hittite inventory texts: CTH 241-250, TH 10* (Heidelberg: 1982), 94-95.

³¹ “*abūbu*”, *CAD*, A/1, 77-81.

³² Koşak, “The Inventory of Manninni (CTH 504)”, 109.

³³ CTH 245.3 KUB 42.69 Öy. 11’.

³⁴ Koşak, “The Inventory of Manninni (CTH 504)”, 99.

“*Manninni Envanteri*” ismini taşıyan katalogdaki metinlerden birinin içeriğini, değerli taş ve madenlerden yapılmış eşyaların, takıların, giysilerin ve anlamları net olmayan bazı başka eşyaların listesi oluşturur. *Aviti*- öncelikle altın bir eşya olarak 1 tane; ardından altından 6 tane aslanın da aynı satırda söz konusu edildiği eşya olarak 1 tane ve son olarak metnin arka yüzünde altın ve taştan yapılmış başka sembollerle birlikte (aslan başları, dağlar vs.) uzanan 2 (iki) tane *aviti*- olarak ifade edilir.³⁵ Metnin içeriği CTH 245 ile uyumludur ve bütünlük arz eder. Metnin genel içeriği, *aviti*-’nin liste içinde yer alan eşyalardan biri olduğunu, diğerlerine nazaran özel bir anlam taşımadığını gösterir niteliktedir. Ancak her seferinde aslan sembollerıyla yan yana getirilmesi manidar görünmektedir; 2 tane “uzanan *aviti*-” ifadesi ise dikkat çekicidir.³⁶

“*Kült heykellerinin tasvirini içeren kült envanterleri*” olarak kategorize edilen katalogun Viyanavanda şehrinin Koruyucu tanrısıyla ilgili tanımlamaların yapıldığı metninde, altından yapılmış *aviti*-’ye gem vurulmuştur ve başında başlık olan altın bir adam heykeli, *aviti*-’nin üzerinde ayakta durmaktadır.³⁷ Koruyucu tanrının geyik üzerinde duran tasvirlerinden ayrı olarak *aviti*- üzerinde duran heykel sıra dışıdır; üstelik gem vurulmuş *aviti*- detayı ilgi çekicidir. Tasvirli eserlerdeki karşılığına dair değerlendirme aşağıda ele alınacaktır. Metin yine bir envanter metnidir.

“*Tanrı heykellerinin ve çeşitli nesnelere ait tasvirlerine ait fragman*” olarak kataloglanan metinlerden birinin ilk satırları bir heykelcik tasviriyle - Haas’ın yorumuna göre adı belli olmayan bir tanrının tasviriyle- başlar.³⁸ Ortasından kırık olan tabletin bütünlük içinde anlaşılması zorluk yaratmaktadır. Bununla birlikte bir kült envanteri olduğu içeriğinden anlaşılmaktadır. Metinde gümüş *aviti*-’den, ayaklar ve kanatlardan söz edilmekte, iyi durumda olmadıkları/kullanım dışı oldukları belirtilmektedir.³⁹ Envanter niteliği taşıyan bu metin, *aviti*-’nin bir kült eşyası olduğunu doğrulamaktadır. *Aviti*-’nin eskimiş ve kullanışlı durumda olmayan bir eşya olduğu iması dikkat çekicidir.

³⁵ CTH 504.1 KUB 12.1 Ay. III 15’; KUB 12.1 Ay. III 38’; KUB 12.1 Ay. IV 17’. Transkripsiyon ve tercüme için bkz. Koşak, “The Inventory of Manninni (CTH 504)”, 100-106.

³⁶ H. Otten *šaš*- fiilinin ortaç hali (*partisip*) olan *šašant*- “uzanan” şeklinde tercüme edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bkz. Otten, “Tiergefässe im Kult der Späten hethitischen Grossreichszeit”, 367.

³⁷ CTH 527.46 KUB 38.1 Öy. II 8’. Transkripsiyon ve tercüme için bkz. Cammarosano, *Hittite Local Cults*, 310-311.

³⁸ Metnin yorumlanması için bakınız. Haas, *Geschichte der hethitischen Religion*, 513, dn. 188.

³⁹ CTH 522 KUB 38.11 Öy. 11’. Metnin transkripsiyon ve tercümesi için bkz. Jakob-Rost, “Zu den hethitischen Bildbeschreibungen”, 198-199.

“*Kizzuvatna bayram fragmanı ve çağırma Ritüelleri*” kategorize edilen katalogdaki metinlerden birinin içeriğinin bir kült töreni ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Kâhin (^{LÜ}AZU) çeşitli kapları sırayla doldurmakta ve tanrının (DINGIR^{LM}) huzurunda libasyon gerçekleştirilmektedir. Altın *aviti-BIBRU*'su da doldurulan kaplardan biridir.⁴⁰ Buradaki bayram metninde önemli ayrıntı, *aviti-*'nin bir riton olarak tanımlanmasıdır.

“*Kült heykellerinin tasvirlerini içeren kült envanterleri*” başlığı altındaki katalogda yer alan bir metin genel olarak İstar/Şauşga imajı hakkında bilgi vermektedir. Tanrıçanın kadın ve erkek olarak temsil edilen iki yönü ayrı ayrı tasvir edilmektedir. *Aviti-* ile ilgili en ayrıntılı tarif de bu sayede ortaya çıkmaktadır. İlk olarak İstar bir kadın heykeli şeklinde omzundan çıkan kanatlarla temsil edilmiştir. Sağ elinde altın bir kap, sol elinde bir iyilik sembolü taşır. Altında gümüş kaplı bir kaide vardır ve bu kaidenin de altında gümüş kaplı *aviti-* bulunur. *Aviti-*'nin iki kanadı vardır ve bir kanadının üzerinde Tanrıça Ninatta diğerinde de Tanrıça Kulitta yer alır. Hepsinin altında ahşap bir kaide durur. Bu gruba takdim edilecek kurbanlık ekmek ve tayınların miktarı hakkında da bilgi verilir ancak *aviti-*'ye yapılacak bir takdimden söz edilmez. İkinci tarifte altın heykel omuzlarından kanatlar çıkan ve ayakta duran bir erkektir ki bu betimleme İstar/Şauşga'nın eril karakteridir; sağ elinde altın bir balta, sol elinde de altın iyilik sembolü taşır. Gümüşten kuyruğu ve altın kaplı bir göğsü olan *aviti-*'nin üzerinde durmaktadır ve *aviti-* sağ ve sol kanatlarının üzerinde Ninatta ve Kulitta'yı taşımaktadır.⁴¹ Tanrı tasvirleriyle ilgili açıklamaların yapıldığı bu metinde, İstar/Şauşga'nın eşlikçileri Ninatta ve Kulitta ile temsil edildiği tanrılar grubunun içinde, *aviti-*'nin tanrısallığa sahip olmayan karışık bir figür olarak yer aldığı açıktır.

“*Ninive İstarı'nın kültü için kehanet*” adı altında belirlenen katalog içindeki bir metnin konusu Ninive İstarı'nın tapınağında kaybolan/çalınan ya da tahrip edilen eşyalarla ilgili bürokratik prosedüre uygun bir soruşturmadır.⁴² Metne göre *aviti-* *BIBRU*/ritonunun lapis lazuli taşından

⁴⁰ CTH 500 KBo 7.46 Öy. 8'. Transkripsiyon için bkz. Detlev Groddek, *Hethitische Texte in Transkription KBo 30, DBH-P 2* (Dresden: 2002), 242.

⁴¹ CTH 527.472 KUB 38.2 Öy. I 12'-24'. Transkripsiyon veya tercüme için bkz. Brandenstein, “Hethitische Götter nach Bildbeschreibungen”, 4-5; Jenny Danmanville, “Iconographie d'İSTAR-Sauşga en Anatolie ancienne”, *Revue d'Assyriologie et d'Archéologie orientale (RA)* 56 (1962): 16-17; Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Faunası*, 261-262; Ilse Wegner, *Gestalt und Kult der İstar-Sawuška in Kleinasien, Alter Orient und Altes Testament 36 (AOAT 36), Hurrnologische Studien III* (Neukirchen Verlag: 1981), 38-39; Hoffner, “Cult Image Descriptions”, 64-65; Cammarosano, *Hittite Local Cults*, 294-97.

⁴² CTH 567 KUB 5.10+16.33+16.83 Öy. 49. Tercüme ve yorumlar için bkz. Wegner, *Gestalt und Kult der İstar-Sawuška in Kleinasien*, 95; Jared L. Miller, “The *katra/i*-women in the Kizzuwatnean Rituals from Hattuša”, S. Parpola – R. M. Whiting (ed.), *Sex and Gender in the*

yapılmış gözleri artık yerinde değildir. Tanrıça İştar'ın tapınağındaki eşyalara ait altından ya da lapis lazuliden parçaların kaybolduğı anlaşılmaktadır. Tapınağın denetlenmesiyle ilgili olan bu metinde *aviti-*, Ninive İştarı'nın tapınağına ait eşyalardan biri -lapis lazuliden yapılmış gözleri kaybolmuş olan bir riton- olarak tanımlanmaktadır.

“*Aylık Festival*” olarak kataloglanan metinlerden birinde kraliyet çifti törensel aktivite gerçekleştirmektedir: Kral ve Kraliçe Tanrı Vahişi'nin huzurunda altın *aviti-* *BIBRU*/ritonundan (içki) içmektedir.⁴³ Tanrı Vahişi bir Hatti tanrısıdır⁴⁴ ve Savaş Tanrısı ZABABA ile de eşitlenmektedir.⁴⁵ Aylık kutlanan bayramda *aviti-* ritonunun Tanrı Vahişi için düzenlenen içme töreninde kullanılan bir malzeme olması dikkat çeker.

Yukardaki satırlarda incelenen metinlerden yola çıkarak, *aviti-* ile ilgili genel bir çerçeve çizmek mümkündür. Kelimenin geçtiğı metinlerin büyük çoğunluğu kült envanteridir ve *aviti-* de taşınabilir bir kült eşyası niteliğı taşıır. Bir tanrı/tanrıça olarak tanımlanmadığı, sunu nesnesi olmadığı çok açıktır ancak *BIBRU*'sunun var olması dikkat çekicidir. İkonografik özellikleri belirgindir: gözleri, kanatları, kuyruğı, göğsü olan, bazen uzanmış, bir kere gem vurulmuş karışık bir varlıktır. Ancak hayvan şeklindeki diğeri nesnelere ayrı tutulmaz; onlarla birlikte anılır. Tanrıça İştar/Şausga'nın yörüngesinde görülse de bu durumun kesin bir kural olmadığı, başka tanrılarla birlikte anılmasından da anlaşılmaktadır.

Tasvirli Eserlerde *aviti-*'yi Aramak (Asur Ticaret Kolonileri Dönemi ve Eski Hitit Örnekleri)

Metinlerdeki tariflerle uyumlu bir tasvir arayınca tamı tamına örtüşen bir görüntü yakalanmamaktadır.⁴⁶ *Aviti-*'yi mevcut tasvirlerle eşleştirme denemelerinden yola çıkarak yeni bir değerlendirmeye gitmek sağlıklı olacaktır.⁴⁷

Ancient Near East. Proceedings of the XLVIIe Rencontre Assyriologique Internationale, Helsinki, July 2-6, 2001 (CRRAI) (Helsinki: 2002), 428-430; Ada Taggar-Cohen, *Hittite Priesthood*, (Heidelberg: 2006), 282-285.

⁴³ CTH 591.II.B KUB 2.10 Ay. V 39. Metinle ilgili açıklamalar için bkz. Haas, *Geschichte der hethitischen Religion*, 535, dn. 353.

⁴⁴ Hatti tanrıları içinde yer aldığı hakkında bkz. Emmanuel Laroche, *Recherches sur les Noms des Dieux Hittites* (Paris: 1947), 36.

⁴⁵ Jörg Klinger, *Untersuchungen zur Rekonstruktion des hattischen Kultschicht (StBoT 37)* (Wiesbaden: 1996), 477.

⁴⁶ Birebir eşleştirmenin mümkün olmadığı hususuna H. Ertem de dikkat çekmiştir. Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Faunası*, 263.

⁴⁷ Bellucci, “Šauska e il suo *awiti*”, Fig. 1-9'da sıralanmış olan eserler temel alınarak yeniden bir değerlendirme yapılmış ve farklı örnekler de göz önünde bulundurulmuştur.

Asur Ticaret Kolonileri Dönemi mühürleri üzerinde pek çok karışık varlık belgelenmiştir ve bu tasvirler N. Özgüç tarafından sınıflandırılmıştır.⁴⁸ Kanatlı, kanatsız, uzanmış, ayakta, sırt sırta ve karşı karşıya olmak üzere çeşitli şekillerde gösterilen sfenkslerin olduğu grup içinde,⁴⁹ Acemhöyük'ten bir mühür baskısı dikkat çeker. Eserde, kaideye oturmuş bir tanrıçanın ayaklarını dayamış olduğu “sfenks”, *aviti*-nin KUB 12.1 Ay. IV 17' numaralı metnindeki tarifini çağrıştırır biçimde uzanmıştır (Resim 1).⁵⁰

Eski Anadolu sfenks'inin tasvirlerine ait bir başka çalışma A. Gilbert tarafından gerçekleştirilmiş ve Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nden Hitit İmparatorluğu'nun sonuna kadarki süreç içinde Anadolu sanatında sfenksin çeşitli şekillerde görünüşleri ele alınmıştır.⁵¹ Bu çalışmada konu edilen ve Acemhöyük'te keşfedilmiş Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne ait damga mühürlerden biri üzerindeki tasvirlerde, KBo 48.262a Öy. II 27 numaralı metinde sıralanan ritonların temsil ettiği hayvanları (içlerinde *aviti*- de vardır), nispeten takip etmek mümkündür. Kanatsız eril bir sfenks ile beraber aslan, boğa, oğlak, bir kuş ve daha küçük boyutta hilal ve daire sembolü belirli bir döngü içinde tasvir edilmiştir.⁵² Bu haliyle takımyıldızları veya burçları çağrıştırmaktadır (Resim 2).

Walters Art Gallery'de muhafaza edilen ve Kayseri'den geldiği bildirilen Asur Ticaret Kolonileri Dönemi tabletlerinden biri üzerine basılmış silindirik mühür üzerindeki tasvirler de “sfenksin Anadolu sanatındaki yeri hakkında bir fikir sunmaktadır. Burada şaha kalkmış şekilde karşı karşıya duran iki sfenks yumruklarını tokuşturmaktadır. Bu yumruklar bir bitkiyi taşımakta, altta ise bir ankh sembolü yer almaktadır. Her ikisinin de ardında altta aslan, üstte uçan kuş tasviri vardır.⁵³ Bu sfenksler birbirlerinin yansıması

⁴⁸ Nimet Özgüç, “The Composite Creatures in Anatolian Art During the Period of Assyrian Trading Colonies”, M. Mori, H. Ogawa, M. Yoshikawa (ed.), *Near Eastern Studies Dedicated to H.I.H. Prince Takahito Mikasa on the Occasion of his Seventy-Fifth Birthday (Fs Mikasa)*, *Bulletin of the Middle Eastern Culture Center in Japan (BMECCJ 5)* (Wiesbaden: 1991): 294-312.

⁴⁹ Özgüç, “The Composite Creatures in Anatolian Art During the Period of Assyrian Trading Colonies”, 296-301.

⁵⁰ Özgüç, “The Composite Creatures in Anatolian Art During the Period of Assyrian Trading Colonies”, 298, Fig. 6.

⁵¹ Alessandra Gilibert, “Die anatolische Sphinx”, L. Winkler-Horacek (ed.), *Katalog der Ausstellung Wege der Sphinx-Monster zwischen Orient und Okzident, der Freien Universität Berlin (Wege der Sphinx)*, Rahden (2011): 7-18.

⁵² Gilibert, “Die anatolische Sphinx”, 10, Abb. 5.

⁵³ Canby, “The Walters Gallery Cappadocian Tablet and the Sphinx in Anatolia in the Second Millennium B.C.”, 225-229, Fig 1-2a.

değildir. Büyük olasılıkla biri erkek diğeri de dişidir.⁵⁴ Tasvirde yer alan erkek-dişi ayrımı ilginçtir ve esasen İhtar/Şausga'nın iki farklı karakterine gönderme yapmak için de fırsat yaratmaktadır. KUB 38.2 Öy. I 12'-24' numaralı metinde ayrıntılı olarak anlatılan iki ayrı *aviti*- tarafından taşınan iki ayrı İhtar/Şausga tasviriyle tam bir uyumluluk göstermese de çifte görünüm için iyi bir örnektir (Resim 3-3a).

Boğazköy'den Eski Hitit Dönemi (MÖ 17. yüzyıl) damga mühür baskısı üzerinde, karşı karşıya duran ve aralarında bir ağaç detayı yer alan kanatlı sfenks tasvirleri belgelenmiştir (Resim 4 ve 4a).⁵⁵ Sfenks imgesinin Eski Hitit Döneminde de damga mühürler üzerinde kullanılmaya devam ediyor olması önemlidir. Karşılıklı duran bu iki sfenksin başlık tipleri birbirinden farklılık gösterir ve sağdakinin tipik Hitit stili başlığı özellikle önemlidir.⁵⁶ Bu sfenksi belki de Hititleşmiş olarak düşünmek doğru olacaktır. Mühür üzerinde ayrıca boğa, aslan, grifon, ay ve güneş sembolleri belirli bir döngü içinde yer almaktadır.

Arkeolojik Buluntularda *aviti*- **BIBRU/Ritonu**

Metinlerde *aviti*--**BIBRU**'sunun varlığı belgelense de arkeolojik olarak Hitit Dönemi'ne ait bir keşif henüz yapılmamıştır. Bununla birlikte yukarıda bahsi geçen Asur Ticaret Kolonileri Dönemi mühürleriyle çağdaşlığı ortaya konulmuş olan Konya-Karahöyük kazılarında gün ışığına çıkarılan pişmiş topraktan riton münferit bir örnektir. Bu kabın bir kült kabı olduğu ve içki kurbanında kullanıldığını belirten S. Alp, kabın şeklinin de anlamlı olduğu üzerinde durur: “İçki sunusu için kullanılan kayık görüntüsündeki bu kap hiyeroglif yazısındaki “gökyüzü” işareti biçimindedir ve gökyüzü hiyeroglifi biçiminde olan ve *tapišana*- olarak adlandırılan libasyon kapları olduğu metinlerle belgelenmektedir”⁵⁷ (Resim 5).

Kabın kayık şekli üzerine alçak kabartma tekniği ile işlenmiş aslan ayakları ve yukarı uzanmış erkek başı bir sfenks görüntüsü vermektedir. Bu durumda bu kap hem gökyüzü ile ilişkilidir hem de bir sfenkstir. Kabın korunamayan öteki ucunda da kadın yüzlü bir sfenks betimi olma olasılığı güçlüdür. S. Alp, Konya-Karahöyük buluntuları üzerinden yaptığı

⁵⁴ Canby, “The Walters Gallery Cappadocian Tablet and the Sphinx in Anatolia in the Second Millennium B.C.”, 233.

⁵⁵ Canby, “The Walters Gallery Cappadocian Tablet and the Sphinx in Anatolia in the Second Millennium B.C.”, 240-241, fig. 13-14; Gilibert, “Die anatolische Sphinx”, 11, Abb. 7.

⁵⁶ Gilibert, “Die anatolische Sphinx”, 11, Abb. 7.

⁵⁷ Gökyüzü hiyeroglifi şeklindeki kapların metinlerdeki karşılığı için ^{DUG}*tapišana*- önerisi, metin yerleri ve filolojik açıklamalar için bkz. Coşkun, “Boğazköy Metinlerinde Geçen Başlıca Libasyon Kapları”, 17-18; Sedat Alp, “Eine Sphinx vase aus Karahöyük bei Konya”, *Anadolu (Anatolia) XXI (1978-1980)*, (1987): 11, dn. 5.

değerlendirmede, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi’nde burada İhtar kültürünün iyi bilindiğini ve söz konusu kabın tanrıçanın eril ve dişil formuyla ilişkili olabileceğini ima eder ve *aviti-BIBRU*’su özdeşliği üzerinde de durur.⁵⁸ B. Bellucci ise, Karahöyük kült kabının daha sonra metinlerde sözü geçecek olan *aviti-BIBRU*’ları için iyi bir prototip oluşturduğunu belirtmiştir.⁵⁹

Metinlerde değerli maden ve taşlar ile tasarlandığı anlatılan *aviti-BIBRU*’larına göre farkı, pişmiş topraktan yapılmış olması ve kayık şeklinde olmasıdır. Konya-Karahöyük ritonu, İhtar-gökyüzü-sfenks birlikteliğini düşündürmektedir ve bir teori ortaya atmak için fırsat yaratmaktadır. *Aviti*-eşlikçisi için gökyüzü ve takımyıldız bağlamında açıklamalar aşağıda ele alınacak ve teori böylelikle temellendirilecektir.

Hitit İmparatorluk Dönemi Eserlerinde *aviti-*’yi Aramak

Uralvalvi yüzük-mührü: *Aviti-* ile özdeşliği konusu en çok tartışılan tasvir, Konya’dan geldiği bildirilen ve bugün Ashmolean Müzesi’nde bulunan Hitit İmparatorluk Dönemi’ne (MÖ 13. yüzyıl ortaları) ait Uralvalvi yüzük-mührü üzerindedir.⁶⁰ Kompozisyonda, Tanrıça İhtar/Şausga, karışık bir varlığın üzerinde ayakta durmaktadır. Aslan vücutlu bu varlığın iki başı vardır ve başlardan biri ileri uzanmış bir aslan başı, ikincisi tanrıçanın başıyla aynı stilde antropomorfik formdadır. Tanrıça, sağ elinde tuttuğu bir bağla bu karışık varlığı kendine bağlamaktadır ve bu durumdayken ağızları açık aslanlar simetrik olarak iki yanında ona eşlik etmektedirler; etraflarına ise yıldızlar serpiştirilmiştir. İhta/Şausga’nın üzerinde durduğu karışık varlığın görüntüsü, metinlerle kısmen de olsa uyumludur: KUB 42.10 Ay. 6’ ve KUB 12.1 Ay. III 38’ metinlerindeki anlatımlara uygun şekilde aslanlarla birliktedir; KUB 38.1 Öy. II 8’ metninde tarif edildiği gibi gem vurulmuştur yani bağlıdır ancak bağını tutan tanrı, metindekinden farklı olarak İhtar/Şausga’dır; KUB 38.2 Öy. I metnindeki anlatıma benzer şekilde İhtar/Şausga *aviti-*’nin üzerinde ayakta durur ve bağ tutan elinin üstünde iyilik sembolü vardır. Adı geçen metinlerle uyumsuz özellikleri ise kanatlarının olmaması ve iki başlı oluşudur (Resim 6-6a).

⁵⁸ Alp, “Eine Sphinx vase aus Karahöyük bei Konya”, 13-14.

⁵⁹ Bellucci, “Šauška e il suo *awiti*”, 59.

⁶⁰ Danmanville, “Iconographie d’İSTAR-Sauşga en Anatolie ancienne”, 122 ve 128; Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu’sunun Faunası*, 263; Muhibbe Darga, *Hitit Sanatı* (İstanbul: Akbank Yayınları, 1992), 201; Gilibert, “Die anatolische Sphinx”, 12, Abb. 10; Bellucci, “Šauška e il suo *awiti*”, 47 ve 55; Cammarosano, *Hittite Local Cults*, 75, Fig. 6-c.

J. Danmanville'nin ifadesine göre, *aviti-* iki başlı bir hayvansa metinde açıklamaya gerek duyulmamış olabilir.⁶¹ Çivi yazılı metinlerin hiçbiri *aviti-*'nin yüzü ya da başından söz etmez. Bununla birlikte birden fazla metinde kanatlı olduğu kesin biçimde ifade edilir. Baş kısmının varlığı ve görüntüsünün metinde ifade edilmemesi onun aslan ya da insan başlı olmadığını ispatlamaz. Yüzük-mühür üzerinde karışık varlığın kanatlarının olmaması için bir açıklama yapmak gerekirse kanatlı İştâr'ın görkemli tasvir edilmesinin karışık varlığın kanatları için yer bırakmayışıdır. Bu durumda *aviti-* için bu tasvirin iyi bir aday olduğu açıktır.

Mühür üzerindeki olası *aviti-* tasviri, MÖ 950-850 yıllarına yani Geç Hitit Krallıkları Dönemi'ne tarihlendirilen Karkamış Haberciler Duvarı'ndaki karışık varlıkla büyük benzerlik göstermektedir.⁶² İkisi karşılaştırıldığında Haberciler Duvarı'ndaki karışık varlığın kanatlı oluşu ve antropomorfik başındaki saç ve başlık stilineki farklılık dışında aynı özellikleri taşımaktadır ki stildeki farklılık Geç Hitit Sanatının dönem özellikleri olarak değerlendirilebilir. Söz konusu tasvir literatürde çoğunlukla khimeira⁶³ olarak ifade edilmiştir.⁶⁴ İki başlı olması durumunda karışık varlığın sfenks'den çok khimeira olarak adlandırılması konusu gündeme gelecektir (Resim 7).

Megiddo Plakası: Megiddo'da keşfedilmiş olan fildişi plaka üzerindeki tasvirler Hitit İmparatorluk Dönemi'ne uygun bir stilde biçimlendirilmiştir. Kompozisyon özellikleri Eflatunpınar Anıtı ile karşılaştırılabilir. Figürler bağlamında Eflatunpınar Anıtı ile ortak özelliği, demonlar tarafından taşınan Hitit Güneş kursudur. Merkezde üst üste dizilmiş üç figürün her iki yanında adeta birbirinin aynadaki yansıması gibi tekrar edilen figürler sıralanmıştır. Figürler dizisinin üstten üçüncü sırasında en sağ ve en sol uçta yüzleri dışarı bakan çift başlı kanatlı tasvirin sfenks, merkezde yer alan çıplak tanrıçanın da İştâr olduğu öne sürülmektedir. Bu nedenle her iki yanda yer alan sfenkslerin *aviti-* olabileceği tartışılmıştır.⁶⁵ Tasvir, Konya Uravalvi yüzük mühründekine çok benzemektedir ve aynı sorun burada da

⁶¹ Danmanville, "Iconographie d'İŞTAR-Sauşga en Anatolie ancienne", 122.

⁶² Burhan Balcıoğlu, *Karkamış Antik Kenti* (Gaziantep: 2018), 95-112.

⁶³ Khimeira, Eski Yunan mitolojisine göre 3 kafalı bir canavardır. Ekrem Akurgal'a göre, Eski Yunanlılar kolonizasyon sürecinde Antakya'nın güneyinde Al Mina kolonisini kurunca Geç Hitit beyliklerini tanımış oldular ve sanatlarından etkilenip taklit ettiler. Böylece bu karışık varlıklar Yunan sanatına ve mitine girmiş oldu. Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları* (İstanbul: Net Yayınları, 1993), 151.

⁶⁴ Darga, *Hitit Sanatı*, 244-246.

⁶⁵ Robert L. Alexander, "Šauşga and the Hittite Ivory from Megiddo", *Journal of Near Eastern Studies: continuing the American Journal of Semitic Languages and Literatures (JNES)* 50 (1991): 166; Danmanville, "Iconographie d'İŞTAR-Sauşga en Anatolie ancienne", 124-125; Bellucci, "Šauška e il suo *aviti*", 56 ve 60.

görülmektedir: iki başlılık... Kanatlarının olması yönünden Kargamış tasvirine daha çok benzemektedir. Ancak Megiddo plakasında iki başlı kanatlı aslanın, çıplak tanrıça dizisinde iki kadın eşlikçiyle yer alması (belki metinlerde belirtildiği gibi Ninnatta ve Kulittta), iki başlı kanatlı aslan ve İstar ilişkisi için bir ipucu olarak kabul edilebilir. İki başlı kanatlı aslanın hemen altında, kadın yüzlü bir aslan tasviri daha yer alır ve aslan vücutlu, insan yüzlü, kanatsız Mısır sfenks imgesine uygunluk gösterir. Biri kanatlı ve erkek, diğeri kanatsız ve kadın iki karışık varlığın üst üste görünümünün, Tanrıça İstar/Şausga'nın erkek ve kadın kimliklerini yansıttığı fikrini uyandırmaktadır (Resim 8).

Plakanın çeşitli yerlerine serpiştirilmiş çiçek şeklindeki rozetlerle, Konya mührü üzerindeki yıldızların arasında bağlantı kurup, çiçek ve yıldız arasında bir ilişki kurmak mümkün müdür? Gökyüzü döngüsüyle mevsim döngüsü arasındaki ilişkinin hayatın düzenlenişi için önemli bir ayrıntı olması bunun mümkün olabileceğini ortaya koyabilir. Baharın gelişi, gökyüzünde takımyıldızların konumundan, yeryüzünde ise çiçeklerden takip ediliyor olsa gerektir. Takımyıldızların mevsimlerle ilişkisi aşağıda ele alınacaktır.

İmamkulu Kaya Kabartması: Kayseri İmamkulu'ndaki kaya bloğu üzerinde yer alan ve 13. yüzyıla tarihlendirilen tasvirlerde, *aviti-* ile olası özdeşliği tartışılan bir figür vardır.⁶⁶ Kompozisyon, yukarda konu edilen yüzük-mühür ve Megiddo Plakasında olduğu gibi birden fazla unsuru barındırır ve zengin bir ifade biçimine sahiptir (Resim 9).

Yerel bir Hitit yöneticisine/prenze ait bir anıt olduğu tespit edilen kompozisyonda prensin hieroglif yazılı tasviri en solda yer alır. Merkezde dağ tanrıları ve aslan başlı demonlar üzerinde boğanın çektiği arabasıyla Fırtına Tanrısı tasviri bulunur.⁶⁷ En sağda kafasını çevirmiş halde bu sahneyi izlemiş gibi resmedilen figürün Tanrıça İstar/Şausga olduğu ikonografik özellikleri sayesinde anlaşılmaktadır: tülünü açan, çıplak ve kanatlı bir tanrıçadır. Dört çift kanadı olan, ayakları ve başı cepheden tasvir edilmiş karışık bir varlığın üzerinde ayakta durmaktadır. Tanrıçayı taşıyan kanatlı, karışık bir varlık görünümü nedeniyle *aviti-* olduğu düşünülmüştür.⁶⁸

⁶⁶ “İmamkulu Rölyefi”, Hitit Anıtları, <https://www.hittitemonuments.com/imamkulu/index-t.htm>, Erişim Tarihi: 1.04.2021.

⁶⁷ Darga, *Hitit Sanatı*, 179-181, res. 183; Joost Hazenbos, “Zum Imamkulu-Relief”, P. Taracha (ed.), *Silva Anatolica. Anatolian Studies Presented to Maciej Popko on the Occasion of His 65th Birthday (Fs Popko)* (2002): 148-149; Muhammed Fazıl Himmetoğlu, “İmamkulu Kaya Kabartması'nın Kültürel ve İkonografik Tahlili”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD) Eurasian Journal of Researches in Social and Economics (EJRSE)* 6/3 (2019): 445-446.

⁶⁸ Hazenbos, “Zum Imamkulu-Relief”, 151-158.

Kanatlı İştar tasvirinin, kanatlı *aviti-* üzerinde tasvir edilişi özellikle KUB 38.2 Öy. I 12'-24' numaralı anlatımla paralellik arz eder ancak dört çift kanat ve şaha kalmış gibi görünen figürün baş kısmının seçilememesi kesin bir özdeşleştirme için sorun teşkil etmektedir. Bununla birlikte İştar/şauşga ile birlikteliği onu *aviti-* için cazip bir aday haline getirir. İştar/şauşga'nın başından taç gibi yükselen yıldız, bir elinin üzerindeki bir başka yıldız ve elinin uzandığı yerden uçan kuş detayı kompozisyonun ilgi çekici unsurlarıdır. İştar/şauşga'nın yönelimi Fırtına Tanrısına doğrudur; kuş adeta tanrıça ve tanrı arasında bir bağ oluşturmaktadır.

İni-Teşup Mührü: Kargamış Kralı İni-Teşup'a ait iki mühür baskısı, *aviti-* ile özdeşleştirme yapmaya uygun tasvirler içerir. Mühür baskılarından biri Ugarit'te keşfedilmiştir ve şam Milli Müzesi'nde sergilenmektedir.⁶⁹ Diğeri ise Oylum Höyük kazılarında keşfedilen bulla üzerindedir.⁷⁰ A. Engin, İni-Teşub'a ait damga mühür baskılarını şöyle tanımlamaktadır: “*sağ elinde üç başlı bir topuz tutan, ileri uzattığı sol eli üzerinde ise bir sfenks bulunan, boynuzlu konik başlıklı, kısa etekli ve sivri çarıklı bir tanrı figürü ile sağında Luvi hieroglifi ile “İni-Teşub” adı yer alırken, iki sıra çerçeve içinde çivi yazılı kitabe dikkati çekmektedir*”.⁷¹ Sol el üzerindeki konik külahıyla antropomorfik başlı, kanatlı aslan, belirgin kuyruğu ile metinlerde tarif edilen *aviti-* tanımlarına uymakla birlikte ne herhangi bir tanrıyı taşımakta ne de *BIBRU/riton* olarak kullanılmaktadır. Ancak bir tanrının eşlikçisi olduğu kesin görünmektedir ve bu eril bir tanrıdır (Resim 10).

B. Bellucci'nin, söz konusu tanrının Fırtına Tanrısı Teşup'u temsil ettiğini belirtmesi ve olası *aviti-* tasvirinin belki tanrının öznel bir niteliği olduğunu ifade etmesi ilgi çekicidir.⁷²

Kargamış Kralının taht süresi büyük ölçüde bilindiği için mühür baskılarının tarihlendirilmesi kesindir. İni-Teşup'un, damga mühürleri, saltanatının ilk yıllarında kullandığı tespit edilmiştir.⁷³ III. Hattuşili ve IV.

⁶⁹ Darga, *Hitit Sanatı*, 203, Res. 209.

⁷⁰ Atilla Engin, “Oylum Höyük Kazılarında Ele Geçen Karkamış Kralı İni-Teşub'a Ait Bir Bulla”, Fikri Kulakoğlu, Tayfun Yıldırım, Tunç Sipahi, Vasıf şahoğlu, H. Levent Keskin (ed.), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü Dergisi: Uğur Silistreli Anı Kitabı: Anadolu Arkeolojisi Üzerine Yazılar – Anı-Armağan Serisi Ek Dizi III. 3*, (Ankara: 2019): 119-129.

⁷¹ Engin, “Oylum Höyük Kazılarında Ele Geçen Karkamış Kralı İni-Teşub'a Ait Bir Bulla”, 121.

⁷² Bellucci, “şauşka e il suo *awiti*”, 53-54.

⁷³ Lorenzo d'Alfonso, “Further Studies on the Ini-Teşub Sealing. Partie II: A Prosopographic Approach”, *Altorientalische Forschungen (AoF)* 28 (2001): 274.

Tudhaliya ile çağdaş olan İni-Teşup’un taht yılları MÖ 13. yüzyılın ortalarına yerleştirilmektedir.⁷⁴

Emar Mühürleri: D. Beyer, Meskene Emar’da keşfedilen mühürleri incelediği eserinde⁷⁵ oldukça önemli örnekler ortaya koymaktadır. Bunlar arasında *aviti*- için aday olabilecek tasvirler de yer almaktadır. Mühürler üzerinde pek çok karışık varlık, tanrılar ve çeşitli hayvanlar belirli bir kompozisyonda bazen boşlukları dolduran yıldızlarla birlikte resmedilmiştir. D. Beyer, mühürlerde yer alan sfenks ve grifon tasvirlerini ayrıca değerlendirmiştir ve bunların Orta Tunç Çağı Suriye modellerinin türevleri olduğunu ortaya koymuştur.⁷⁶

Kargamış Kralı İni-Teşup’un yukarda konu edilen mühründeki ikonografi ile uyumluluk gösteren, silindirik biçiminde mühür baskısı özellikle dikkat çekmektedir. Hunba oğlu Galalu’ya ait olduğu belirtilen silindirik mühür üzerinde, ileri uzattığı sol kolunun üzerinde insan başlı kanatlı aslan tasviri bulunan, kısa elbise giymiş tanrıyı, tanrıça İştâr/Şauşga takip eder. B. Bellucci, sfenks’in Fırtına Tanrısı ile temsil edilmiş olmasına rağmen, takip eden tanrısal görüntünün İştâr/Şauşga olmasına dikkat çeker.⁷⁷ Ayrıca her ikisinin önünde de başının üzerindeki kanatlı güneşle temsil edilen bir kral tasviri yer alır.⁷⁸ Güneş Tanrısının tezahürü şeklinde tasvir edilen kral, Fırtına Tanrısı ve İştâr/Şauşga kompozisyonda ana karakterlerdir. Boşlukları dolduran biri dağ tanrısı olmak üzere üç farklı figür ve sfenks onların eşlikçisidir (Resim 11).

Meskene/Emar, MÖ 14. yüzyılın sonundan 12. yüzyılın başına kadar Hitit hâkimiyetinde kalmıştır. Suriye’deki Aştata ülkesinin merkezi konumundaki Emar, Anadolu ve Mezopotamya bölgelerinin kavşak noktasındadır. Dolayısıyla kentte yerel gelenekler dışında kültürler arası etkileşimin izleri de görülür. Bu durum gliptik ikonografisine de yansıyan çeşitlilik ve zenginliğin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Bunda özellikle Mitanni sanatının önemli yeri vardır ve ortaya çıkan daha çok bir Suriye-Hitit

⁷⁴ İni-Teşup’un taht yılları ve dönemi hakkında bkz. Hasan Peker, *Hitit Egemenliğinden Assur İstilasına Kadar Yazılı Belgelere Göre Kargamış Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hititoloji Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) (İstanbul: 2004): 55-70.

⁷⁵ Dominique Beyer, *Emar IV. Les sceaux. Mission archéologique de Meskéné-Emar - Recherches au pays d’Aštata, Orbis Biblicus et Orientalis - Series Archaeologica (OBO-SA 20)* (Göttingen: 2001).

⁷⁶ Beyer, *Emar IV. Les sceaux. Mission archéologique de Meskéné-Emar - Recherches au pays d’Aštata*, 389-387.

⁷⁷ Bellucci, “Šauška e il suo *awiti*”, 54.

⁷⁸ Beyer, *Emar IV. Les sceaux. Mission archéologique de Meskéné-Emar - Recherches au pays d’Aštata*, 75-76, A46.

stildir.⁷⁹ Bu bölgenin özellikle 13. yüzyıldan 12. yüzyılın sonuna kadar Kargamış Krallığının kontrol noktası olması da önemli görünmektedir; İni-Teşub'un uzun saltanatı, kontrolün zirve noktasında olduğu dönemle⁸⁰ eş zamanlılık gösterir.⁸¹ Söz konusu saltanat döneminde sfenks imgesinin popüler olduğu anlaşılmaktadır.

Gökyüzünde *aviti*-’yi Aramak

Hem metinler hem de tasvirlerin *aviti*- diye adlandırılan karışık varlığa söylediği şey şudur: “Ben önemliyim ama tanrı değilim, Anadolu topraklarında Hurri dilinde Şauşga olarak adlandırılan İştâr’la dolaşırım en çok ama bazen de başka bir tanrıyla çıkarım karşınıza... Tanrıları taşıyorum, kanatlarım var; aslanlarla dolaştığım olur, onlar gibi hayvanlar âleminden, sıradan bir hayvanım...”

Aviti-’nin düşsel ya da fantastik bir yaratık olduğunu düşünmek modern aklın ortaya koyduğu bir sonuç olsa gerektir. Modernizm öncesinde Ortaçağ’da da düşsel tabir edilen karışık varlıkların gerçekten yaşadığına, var olduğuna inanılmaktaydı.⁸²

Metinlerde görüldüğü üzere *aviti*- dışında başka “fantastik” hayvanlar da diğer sıradan hayvanlar gibi sıralanmıştır ve muhtemelen onlar da gerçek olarak algılanmışlardır. *Aviti*- dâhil olmak üzere -metinlerde onlardan söz eden ve onların ayrıntılı tasvirlerini yapanların- bu fantastik hayvanların gözlemlenmiş olması durumuyla ilgili bir ön kabulleri olmalıydı. Onları nerede gördüklerini anlamak için gökyüzüne bakmak iyi bir fikir olabilir.

Çoğunlukla Tanrıça İştâ/Şauşga ile birlikte anılan *aviti*-’nin gökyüzünde bir takımıydıza gönderme yapabileceği düşüncesini tartışmaya açmadan önce tanrıçanın kendisinin Eski Yakınoğu’da Venüs gezegeni ile eşleştirildiğini hatırlamak gerekir.

Venüs gezegeninin sabahyıldızı görüntüsü erkek, akşam yıldızı görüntüsü ise kadındır; bu iki görüntü tek bir tanrı olan İştâr’da bir araya

⁷⁹ Beyer, *Emar IV. Les sceaux. Mission archéologique de Meskéné-Emar - Recherches au pays d’Aštata*, Abstract.

⁸⁰ Bkz. Dipnot 70.

⁸¹ Engin, “Oylum Höyük Kazılarında Ele Geçen Karkamış Kralı İni-Teşub’a Ait Bir Bulla”, 120.

⁸² MS 16. yüzyılın son çeyreğinde İtalyan Doğa Bilimci Aldrovandi’nin “*Serpentum, et draconum* (Yılanların ve Ejderlerin Doğal Tarihi)” adlı kitabı 1640’da Bologna’da yayımlanmıştır ve kitapta fantastik diye tabir edilen pek çok canlı “gerçek” canlılar olarak konu edilir; Roma İmparatorluk Dönemi’nin başlarında yaşamış Yaşlı Plinius, *Naturalis Historia* (Doğa Tarihi) adlı eserinin VIII-XI. kitaplarını zoolojiye ayırmış ve karmakarışık hayvanlara sıralamasında yer vermiştir. Aktarım için bkz. Jorge Luis Borges, *Düşsel Varlıklar Kitabı*, (Çev. Celal Üster) (İstanbul: 2018) kitabın çeşitli yerlerinde bahsi geçmektedir. Özellikle sfenks için 237.

gelmiştir ve böylece erkek görünümüyle savaş tanrıçası İştar, kadın görünümüyle ise cinsel birleşme ve üreme tanrıçası İştar ortaya çıkmıştır.⁸³ Kassit Dönemi’ne ait “İştar’ın Vecdi” duasında Yıldız İştar’ın, Güneş (Şamaş) ve Ay (Sin) ile aynı mertebede yer alacağı açıklanır.⁸⁴

J. H. Rogers, tanrılar için standart sembollerin gökyüzünde olduğundan, Güneş, Ay ve Venüs’ün Eski Mezopotamya’daki öneminden ve özellikle İştar’ın aslanların üzerinde gösterilmesinden söz eder. Hatta İştar, göğün kraliçesidir ve aşk, bereket tanrıçası olarak hasat mahsulleriyle gösterilirken, silahları ve aslanlarıyla tasvir edildiğinde savaş tanrıçası kimliği vurgulanır. İştar’ın astral sembolünün Venüs olması dışında onun kökeninde Aslan ve Başak takımyıldızı da vardır.⁸⁵ Kassit Dönemi’nde sınır taşlarında takımyıldızların kutsal figürler gibi resmedilmesi, takımyıldız olarak belirtilmemiş olsa bile astronomların gökyüzü haritalarıyla uyumlu olmaları, Şamaş, Sin ve İştar’ın ise bu taşlarda figür olarak değil Güneş-Ay-Venüs üçlüsü olarak en tepede yer alması önemlidir.⁸⁶

Venüs’ün Ay ve Güneş kadar önemsenmesinin altında yatan nedenler dikkat çekicidir. Y. Rotblum bu konuya şöyle açıklık getirir: “*Eski Yakındoğru krallıklarının tamamı takvimleri için ay döngüsünü kullanmışlardır. Bununla birlikte ay takvimi yalnızca 29.5 gün olduğu için mevsimlere uymuyordu. Bir yıldaki toplam gün sayısı ay döngüsüne göre 354 oluyordu; güneş yılı ise 365.25 gündü. Yıllık 11 günlük fark ay ve güneş döngüsünün tam olarak uyumlu olmaması demektir. Sümerler bu problemi, aylar arasında geçiş yaparak ve doğru yıldız referansları benimseyerek veya Venüs döngüsüyle çapraz kontrol yaparak çözdüler. Venüs döngüsü, Ay ve Güneş döngüsü arasındaki karşılaştırmada doğrulayıcı rol oynadı... Bundan dolayı Venüs; Ay ve Güneş sıralamasında en yüksekte yer almıştır*”.⁸⁷

Takvimin düzenlenmesindeki hassasiyet, Hititler dâhil bütün eski toplumlarda tarımla ilişkilidir. Tarım ve hayvancılıkla Venüs gezegeninin ilişkisi, gezegenin görünümündeki parlaklık ya da sönüklükle ilişkilendirilir ve hatta Venüs’ün soluk görünümüyle ilgili kehanetler vardır.⁸⁸

⁸³ Gwendolyn Leick, *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology* (London-New York: 1991), 96.

⁸⁴ Leick, *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*, 96.

⁸⁵ John H. Rogers, “Origins of the ancient constellations: I. The Mesopotamian traditions”, *British Astronomical Association* 108 (1998): 10.

⁸⁶ Rogers, “Origins of the ancient constellations: I. The Mesopotamian traditions”, 12, fig. 3.

⁸⁷ Yehuda Rotblum, “Astronomy and Mythology in Israel Rock Art: Deciphering Rock Art from Negev Desert, Israel”, *Conference: Symbols and Signs* (Romania: 2019), 6.

⁸⁸ Robert Jonathon Taylor, “An Analysis of Celestial Omina in the Light of Mesopotamian Cosmology and Mythos”, *Thesis Submitted to the Faculty of the Graduate School of Vanderbilt*

Venüs Güneş'e Dünya'dan daha yakın olduğu için, Güneş doğarken ve batarken hemen onun yanında görülmesi ve gökyüzünün en parlak yıldızı olması, onun hem çift cinsiyetli karakteri hem de Ay ve Güneş'le aynı mertebeye yerleştirilmesi bakımından önem arz eder.

Venüs'ün gökyüzündeki dolanımı takip edildiğinde takımyıldızlarla ve diğer gezegenlerle ilişkisi, yıllık tarım planlamalarında önemli rol oynuyor olmalıydı. Örneğin Aslan Takımyıldızının gökyüzünün en tepe noktasına ulaştığı zaman diliminin mart ayına denk gelmesinin toprağın ekimi ve tarımın başlaması için bir işaret oluşuyla ikonografide İhtar'ın aslanlarla temsili arasında bağlantı kurmak mümkün olabilir.⁸⁹

Ancak Venüs dışında başka belirleyiciler de vardır. Venüs, diğer gözlemlenebilir gezegenlere göre gökyüzünde daha hızlı hareket eder ancak Jüpiter onu geçerse bu çok büyük bir tuhaftır. İnsanlar onun hareketlerinden doğrudan doğruya etkilenmektedirler. Venüs'ün pozisyonundaki değişim veya dönüşüm felaket olabilir; gökyüzünde Jüpiter ile konumlanışı üzerinden kehanetler yapılır ve metin yerlerinde 'ulaştı, geçti, yakınına geldi, karşı karşıya' gibi ifadeler yer alabilmektedir.⁹⁰

Bu durumda her iki gezegen de "rahatça" gözlemlenebilir olmaları nedeniyle, takımyıldızlara yaklaştıkları ölçüde onlarla birlikte dirler. Eski Dünya'da çeşitli yer ve zamanlarda takımyıldızlar ve gezegenler farklı bir algıyla çeşitli şekillerde tasvir edilmiş ve isimlendirilmiş olabilmektedir.⁹¹

Hitit Uygarlığında Tanrıça İhtar dâhil olmak üzere tanrısal varlıkların ve onların eşlikçilerinin gökyüzü ile özdeşliğinin bilindiği⁹² ön kabulünden hareketle *aviti*-yi açıklama yoluna gidilirse *aviti*-nin söz konusu takımyıldızlardan birini temsil ettiği düşünülebilir. Ekonominin bel kemiği olan tarım hayatının düzenlenişinde gökyüzündeki gezegen hareketlerinin önemi ölçüsünde *aviti*-de zaman zaman biriyle zaman zaman diğeriyle birlikte olan bir eşlikçi/takımyıldız olabilir.

University in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts in Religion (Nashville-Tennessee: 2006): 47.

⁸⁹ Boğaziçi Üniversitesi Fizik Bölümü İklim Bilimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Levent Kurnaz'ın verdiği bilgiler ve katkıları neticesinde ortaya çıkan hipotetik sonuçlardır.

⁹⁰ Taylor, "An Analysis of Celestial Omina in the Light of Mesopotamian Cosmology and Mythos", 48-49.

⁹¹ Eski Mezopotamya ve Eski Yunan karşılaştırması için bkz. Rogers, "Origins of the ancient constellations: I. The Mesopotamian traditions", 13, Tablo 1.

⁹² Hititlerde Tanrıça İhtar'ın "Gecenin Tanrıçası" sıfatıyla Venüs yıldızıyla eşdeğer tutulduğu hakkındaki değerlendirmeler için bkz. Jared L. Miller, "Setting Up the Goddess of the Night Separately", B. J. Collins, M. Bachvarova, I. C. Rutherford (ed.), *Anatolian Interfaces – Hittites, Greeks and Their Neighbours* (Oxford: 2008), 68-69.

Yukarıda ayrıntılı olarak ele alınan tasvirli eser örneklerindeki kompozisyonda boşlukları dolduran yıldızlara, balık ve kuşlara dikkat çekilmiştir ki bu görüntülerin gökyüzünün izdüşümü olduğu önerisi ortaya konabilir. Envanter metinleri grubundaki KUB 42.10 Ay. 6’da eşya sıralamasında 4 gümüş *aviti-*’nin yanında yer alan 4 gümüş apupi’nin Akadça abūbu ile özdeşleştirilen bir deniz canavarı olduğu üzerinde durulmaktadır ki o, kozmik olarak felaket ve sel baskını ile kişileştirilmiştir. Abūbu da kanatlı temsil edilmektedir ve saray kapısının her iki yanına yerleştirildiği bilinmektedir.⁹³

İştar ve gezegenlerle özdeşleştirilen ve başka tanrılarla birlikte anılan eşlikçilerin Anadolu inançlarında yer bulması, onların tasvir sanatında ifade edilişleri Anadolu-Mezopotamya bağlantısında aracı rol oynayan Hurriler sayesinde. Hurri halkı arasında popüler olan Ninive İştar’ı da aynı tanrıçanın Ninive şehrinde inşa edilmiş tapınağı ile ilişkilidir. Anadolu’ya Asur Ticaret Kolonileri Dönemi’nde MÖ 2. binyılın başlarında giriş yaparak zaman içinde Hitit panteonunda önemli bir yer edinmiştir.⁹⁴

Asur Ticaret Kolonileri Dönemi’nde *aviti-* ile aynı gruptaki karışık varlıkların sanatta ifade edilişinin Anadolu üslubunu yaratan sanatçılar tarafından yeni bir karakter kazandırılarak yansıtıldığı konusu gündeme getirilmiştir. H. G. Güterbock, özellikle tematik olarak Suriye grubuna dâhil olan mühürler üzerindeki tasvirlerin geçen zaman içinde Hitit İmparatorluk Döneminde Hitit Sanatı olarak kimlik kazanan biçimde farklı bir ruhla yorumlanmış olduğuna ve Hititlerin yabancı unsur ve biçimleri özümseyerek kendi modellerini yaratmış olduklarına dikkat çeker.⁹⁵ J. V. Canby de benzer şekilde Suriye geleneğinin farklı olduğunu, Anadolu stili sfenkslerin ilk defa Asur Ticaret Kolonileri Dönemi Kültepe mühürlerinde görüldüğünü ifade eder.⁹⁶

Hititlerin gökyüzündeki tanrıların hayatın her alanını düzenlemek konusundaki rehberliğini dikkate aldıklarını görmek mümkündür. Gökteki devinimin takibi yerdeki işlerin yolunda gitmesi için şarttır ve onlarla ilgili her şey böylece büyük bir anlam kazanır. Bu noktada Hititler Mezopotamya bilgi ve birikimini kullanmış görünmektedirler.

⁹³ “abūbu”, *CAD*, A/1, 77 ve 79.

⁹⁴ Leick, *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*, 99-100.

⁹⁵ Hans Gustav Güterbock, “The Hurrian Element in the Hittite Empire”, H. A. Hoffner (ed.), *Perspectives on Hittite Civilization: Selected Writings of H. G. Güterbock*, (Chicago: 1997), 184-185.

⁹⁶ Canby, “The Walters Gallery Cappadocian Tablet and the Sphinx in Anatolia in the Second Millennium B.C.”, 233-234.

Aviti- ile özdeşleştirme denemelerinin yapıldığı tasvirlerin birçoğunda ve metin yerlerinde İştar/şauşga'nın ön plana çıkması tarımla ya da baharın gelişiyle ilişkilendirilebilir. İştar/şauşga Anadolu'da Fırtına Tanrısının yanında yer almaya başlar ki böylece bereketin ve suyun gücü birleşmiş olur.⁹⁷ R. L. Alexander, Megiddo fildişi plakasında tasvir edilen İştar'ı ve kompozisyonda onun çevresinde yer alan aslanları, hatta kadın yüzlü sfenksi suyla ve bereketle, dolayısıyla tarımla ilişkilendirir. MÖ 2. binyılın başlarında, Orta Bronz Çağı'nda başlamış olan kurgunun, Geç Bronz Çağı insanının zihninde detaylandığını, Suriye-Hitit dünyasında yeni bir anlayışa büründüğünü ve 1. binyıl Geç Hitit Krallıkları Çağı'nda da güçlenerek devam ettiğini öne sürer.⁹⁸

Parlak ve hızlı yıldız İştar, baharın başlangıcını haber veren aslan takımyıldızıyla bütünleşmiş ve sanatta da yer almıştır. Hitit sanatında ise kanatlı bir karışık varlık olan *aviti-* zaman zaman ona eşlik etmiştir. *aviti-*'nin bazen de başka tanrılarla birlikte anılması, mevsim döngülerinde ortaya çıkan gökyüzündeki farklı durumlar nedeniyle olsa gerektir. Gezegenlerin Güneş'e ve birbirlerine olan uzaklık durumlarına göre gökyüzünde çok karışık bir devinimle dolaştıkları ve takımyıldızlara bazen yaklaştıkları bazen onlarla birlikte oldukları bazen de çok uzağa düştükleri bilinen bir gerçektir.

Aviti-'nin aslan takımyıldızını gösteriyor olması durumu müphemdir. Kanatlı olarak tasvir edilmesi, metinlerde aslanların yanında, onlardan ayrı olarak yer alması, gem vurulmuş halde üstüne çıkılması, kanatlarında İştar'ın eşlikçilerini taşıyor olması, durumu karmaşık hale getirmektedir.

Konuya farklı bir bakış açısı getiren D. Frayne, özellikle Geç Hitit Dönemi sanat eserleri üzerinden bazı yorumlar yapmıştır. Tevrat'ta Eyüp kitabında sözü edilen Leviathan ile ilgili tanımlamaları Geç Hitit Dönemi tasvirleri ile karşılaştırmıştır. Anlatımlarda Leviathan'ın burnuna kanca takılıp, dizginlenmesi ilginç bir ayrıntıdır⁹⁹ ve KUB 38.1 Öy. II 8''deki gem vurulmuş *aviti-* anlatımını çağrıştırmaktadır. D. Frayne, Leviathan'ın klasik Yunan sfenkslerine benzediğini ve Kargamış'taki iki başlı kanatlı aslanın da (Resim 7) Leviathan olması gerektiğini öne sürer.¹⁰⁰ Leviathan'ı Yakındoğu tasvirlerinde araştırarak ve kıvrılmış yılan biçiminde kuyrukla karakterize olan kanatlı aslanlarla temsil edilen Hydra (ejder) takımyıldızıyla eşleştirir; baharın gelişinin bu canavara karşı kazanılan bir zafer olarak törensel

⁹⁷ Alexander, "şauşga and the Hittite", 168, 176-177.

⁹⁸ Alexander, "şauşga and the Hittite", 178.

⁹⁹ Douglas Frayne, "The Fifth Day of Creation in Ancient Syrian and Neo-Hittite Art", Jo Ann Scurlock, Richard H. Beal (ed.), *Creation and Chaos: A Reconsideration of Hermann Gunkel's Chaokampf Hypothesis* (Winona Lake: 2013): 98.

¹⁰⁰ Frayne, "The Fifth Day of Creation in Ancient Syrian and Neo-Hittite Art", 100.

ziyafetlerle kutlandığını bu nedenle Eski Yakınoğu’da bu tür kanatlı aslanlarla bahar ziyafetlerini konu edinen sahnelerin birlikte gösterildiğini iddia eder.¹⁰¹

Bir “sfenks” türü olarak *aviti-*’nin Yakınoğu sanatındaki yeri ve Hitit dünyasındaki karşılığı

Sfenks tanımına bakılacak olursa “aslan vücutlu ve çoğunlukla insan başlı bazen de kanatlı mitolojik yaratık”tır.¹⁰² “Sfenks” sözcüğünün etimolojik kökeni ise Yunancada “bağlamak / sıkmak” anlamındaki “*sphingein*” fiilinden türemiştir.¹⁰³ Yunan sfenksi, Oedipus tragedyası yoluyla popüler hale gelmiştir ve onun mit içindeki tanımı sfenks imgesi için standart olmuştur. Aslan vücutlu, kadın yüzlü ve göğüslü, kanatlı bir yaratık olan sfenks¹⁰⁴, Hitit sanatında karşılaşılan tasvirlerle eşleştirme imkânı sağlayan bir nitelik arz eder ve Hitit metinlerindeki *aviti-*’yi anımsatır.¹⁰⁵

Sfenks’in sanatsal anlamda ilk örneklerine ise Eski Mısır’da rastlanır. Giza’daki devasa sfenks en çok bilinenidir ve Yakınoğu sfenks tasvirleri için öncüdür. Buradaki sfenks, Eski Krallık IV. Hanedanlık (MÖ 26. yüzyıl) Mısır Kralı Hafre (Kefren)’nin yüzü ve başıyla temsil edilen bir aslandır; kanatlı değildir. Giza sfenks’i Güneş “Tanrısı”nın doğuşuna ve batışına ufukta refakat eden bir muhafız konumundadır; bu özelliğiyle Güneş Tanrısının da sembolüdür. Hatta tapınağındaki yirmi dört sütunun günün saatlerine gönderme yaptığı düşünülmüştür. Yeni Krallık Dönemi’nde ise Horemakhet “*Ufuktaki Horus*” isimlendirmesiyle krallığın ve halkın sembolü olur; Mısır kralları güç ve iktidarlarını, yüzlerini tasvir ettirdikleri sfenks heykelleriyle gösterirler. Muhafız kimliği taşıdıklarından dolayı sfenksler, tapınakların ve mezarların yolları üzerine veya girişlerine yerleştirilmektedirler.¹⁰⁶

Oedipus tragedyasındaki sfenks dâhil olmak üzere, sfenkslerin şehir girişlerindeki bekçi ve koruyucu rollerine dikkat çekmek ve şehre giren yabancılara karşı tehditkâr bir görüntü arz ettiklerini ortaya koymak önemli olacaktır. Bu bakımdan sfenksler genellikle ikili ya da daha fazla gruplar

¹⁰¹ Frayne, “The Fifth Day of Creation in Ancient Syrian and Neo-Hittite Art”, 95, 99, 117.

¹⁰² Adam Augustyn, “Sphinx”, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/sphinx/>, Son güncellenme tarihi: 30.08.2022.

¹⁰³ Haas, “Das Fest der Sphingen”, 45, dn. 2; Yasir Saydam, *Batı Resim Sanatında Sfenks Betimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), (2019): 2, dn. 1.

¹⁰⁴ Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü* (İstanbul: 2007), 277.

¹⁰⁵ Haas, “Das Fest der Sphingen”, 47.

¹⁰⁶ Zahi Hawass, “The Great Sphinx at Giza: Date and Function”, G. M. Zaccane, T. R. di Netro (ed.), *VI Congresso Internazionale di Egittologia: Atti Volume II* (Torino: 1993): 177, 181, 182, 184, 185, 186

halinde şehir veya tapınak girişlerine yerleştirilirler¹⁰⁷; taş malzemeye büyük boyutlu (taşınabilir eşya olarak değil) tasarlanan ve şehrin mimari plastiğinde de önemli yeri olan anıtsal eserlerdir. *Aviti-* hakkında metinlerde verilen bilgiler, taşınabilir bir eşya olduğunu ya da en fazla çok figürlü bir heykel grubunun içinde yer aldığını açıkça gösterdiği için anıtsal sfenkslerle özdeşleştirilmesi söz konusu değildir.

Kapılarda ve şehir girişlerindeki Hitit sfenksleri, yarısı kadın yarısı aslan, kanatlı yaratık tanımıyla uyum arz etmektedir. Metinlerdeki tariflerde, aslanla ilişki bağlamında kısmi olarak yarı aslan olduğu kabul edilebilir olsa da *aviti-*'nin başı hakkında bilgi verilmemesi kapı sfenkslerine benzerliği konusunu şüpheli duruma sokmaktadır. Kapı sfenksleri için en iyi aday, yukarıda da konu edildiği üzere, metinlerde ikili gruplar halinde dişil formda ifade edilen *dammaš(š)ara*'dır.

Antropomorfik yüzü ve aslan vücuduyla sfenks, öyle görünmektedir ki Mısır sanatı sayesinde tanınmış ve Yakındoğu'da yeniden hayat bulmuştur. İlk kez Eski Suriye ve Eski Babil çağlarında değişik ikonografilerle belgelenmiştir. Yukarıda örnekleri verilen mühürlerdeki sfenks tasvirlerinin de gösterdiği gibi Suriye üzerinden Anadolu'ya girmiştir.¹⁰⁸ Ancak Mısır'da bir dini/siyasi bir sembolken ve tanrısallığı söz konusuysen, Anadolu'da – söz konusu *aviti-* olduğunda- bir eşlikçiye dönüşmüştür.¹⁰⁹ Mısır'daki gibi tanrısallık niteliği taşıyan sfenks türü için, kapı girişlerindeki anıtsal sfenksler için kullanılan *dammaš(š)ara*'yı göstermek daha uygun olacaktır.

Kral IV. Tudhaliya'nın emriyle kültlerin kapsamlı biçimde yeniden organize edildiği Hitit İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen envanter metinlerinde¹¹⁰ tespit edilen *aviti-* isimli plastik sanat eseri niteliğindeki eşyanın, metinlerle eş zamanlılığı olan tasvirli eserlerde de karşılığı olduğu anlaşılmıştır. Bu bakımdan yukarıda verilen örneklerin *aviti-* ile özdeşleştirilmesinde herhangi bir sorun yoktur. İmamkulu kaya anıtındaki İstar tasvirinin üzerinde durduğu çok kanatlı figürün farklı yorumları olsa da¹¹¹, gökyüzü-bereket-tarım ilişkisi bağlamında Fırtına Tanrısı ile resmedilme geleneğinde İstar'ın yıldızlı ve kanatlı haliyle -dönüp Fırtına

¹⁰⁷ Saydam, *Batı Resim Sanatında Sfenks Betimi*, 4 ve dn. 8, 9.

¹⁰⁸ Haas, "Das Fest der Sphingen", 45-47.

¹⁰⁹ Gilibert, "Die anatolische Sphinx", 7.

¹¹⁰ Michele Cammarosano, "Hittite Cult Inventories – Part Two: The Dating of the Texts and the Alleged 'Cult Reorganization' of Tudhaliya IV", *Altorientalische Forschungen (AoF)* 39 (2012): 3.

¹¹¹ Kutsal hayat ağacı, çift başlı kartal gibi farklı yorumların sıralanışı için bkz. Hazenbos, "Zum İmamkulu-Relief", 151-152; Himmetoğlu, "İmamkulu Kaya Kabartması", 445-446.

Tanrısı'nı izler şekilde- cepheden resmedilmiş *aviti-* üzerine yerleştirilmiş olması uygun görünmektedir.

Aviti-'nin, Tevrat'ta sözü edilen Levithan canavarı ile astral anlamda özdeşliği ise daha fazla araştırma gerektiren bir mevzudur. Bununla birlikte D. Frayne'nin iddiaları cazip görünmektedir. *Aviti-* bizzat aslan takımyıldızının kanatlı temsili olabileceği gibi bambaşka bir takımyıldızına da gönderme yapıyor olabilir. Göksel tanrıların kanatlı temsil edilişi için en dikkate değer örneklerden biri Yazılıkaya Kaya Tapınağı'dır. A Odası'nda gökyüzünün en parlak varlıkları Güneş, Ay ve Venüs'ün tanrısal temsilleri birbirini takip etmektedir: 34 nolu kabartmada Güneş Tanrısı “*başı üzerinde, sağ ve solunda iyice açılmış kanatlarıyla yıldız benzeri tasvir edilmiş güneş kursu*” ile gösterilir¹¹²; onun ardından gelen Ay Tanrısı ve eşlikçileri olan Ninatta ve Kulitta tasvirlerinden sonra gelen İhtar da omuzlarından yükselen kanatlarla tasvir edilmiştir¹¹³. Eğer ki kanatlar, Güneş ve yıldızların yaydıkları ışığın sembolüyse *aviti-*'nin kanatları için de aynı durum söz konusu olabilir.

Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde ve kısmen Eski Hitit Dönemi mühürlerindeki kanatlı aslanlar/sfenksler bir bakıma Hitit İmparatorluk Dönemi'nde canlandırılmış, tekrar yürürlüğe sokulmuştur. Bu durum, IV. Tudhaliya'nın başlattığı operasyonla eski bir geleneğin canlandırılması şeklinde yorumlanabilir. Cammarosano, IV. Tudhaliya'nın önemli bir yenilik yaratmadığını ve eski uygulamaları düzene soktuğunu belirtir.¹¹⁴

Aviti-'nin tasvirlerde iki başlı, kanatlı ya da münferit bir şekilde kanatsız, metinlerde uzanırken ya da ayakta, bazen ön cepheden temsil edilişi onun algılanma biçimiyle ya da üslupla ilgili bir mesele midir? Büyük olasılıkla öyledir. Örneğin Konya yüzüğü üzerindeki tasvirde üzerinde İhtar varken kendisinin kanatsız olması, yüzey üzerinde hem İhtar'ın hem de aslanın kanatlandırılmasına izin vermemiş görünmektedir.

Açıkça anlaşılan şudur ki, *aviti-* anıtsal sfenkse karşılık gelmemektedir. Batı söyleminde sfenks ile ilgili tek tipleştirmelere karşı Hitit dünyasında aslan-kanat-insan sentezi için tek bir tip olmadığı açıktır. Kanatsız atropomorfik çehreli Mısır sfenks'inin öncü rol oynamasına rağmen, Anadolu sanatı farklı ve çeşitli imgeler ortaya koymuştur.

Aviti-'nin neyi ifade ettiği standart bir sfenks imgesinin ötesindedir. Kendisi tanrı olmayan daha çok tanrısal olanla ilişkili olan bir eşlikçi bir

¹¹² Jürgen Seeher, *Taşa Yontulu Tanrılar: Hitit Kaya Tapınağı Yazılıkaya*, (Çev. Selma Bulgurlu Gün) (İstanbul: Ege Yayınları, 2011), 57, res. 51, 52, 53.

¹¹³ Seeher, *Taşa Yontulu Tanrılar: Hitit Kaya Tapınağı Yazılıkaya*, 58 ve 60, res. 56, 57.

¹¹⁴ Cammarosano, “Hittite Cult Inventories”, 3.

atribüte olarak kabul edilmesi makuldür. *Aviti*-'ye sfenksin küçük boyutta tasarımı demek de doğru olmayacaktır; bu halde metinlerde büyük ya da küçük sıfatlarına yer verilmesi beklenirdi.

Mısır'daki gibi ufuk çizgisinde güneşin doğuşuna ve batışına refakat eden bir tanrı eşlikçisi iyi huylu bir karışık varlık mı yoksa gök cisimlerinin metaforu olan, tanrıların ya da Oedipus'un şehre girmeden önce yaptığı gibi alt edilmesi gereken bir canavar mı olduğu sorunun iki yönlü cevabı olarak ortaya konulabilir. Örneğin bir Etrüsk khimeira'sı¹¹⁵ tasviri (Resim 12) ile benzerliği dikkat çekse de ikonografik özellikler bakımından tam uyumlu değildir.¹¹⁶

Sonuç olarak *aviti*-, iki başlı, kanatlı bir aslan olarak sfenks dışında khimeira'yı da hatırlattığı için ona belki de sadece tanrı/tanrıça eşlikçisi karışık bir varlık demek yeterli olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akurgal, Ekrem. *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul: Net Yayınları, 1993.
- Alexander, Robert L. "Šaušga and the Hittite Ivory from Megiddo", *Journal of Near Eastern Studies (JNES)* 50, (1991): 161-182.
- Alp, Sedat. "Eine Sphinxvase aus Karahöyük bei Konya", *Anadolu (Anatolia)*, XXI (1978-1980), (1987): 9-16.
- Augustyn, Adam. "Sphinx", *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/sphinx>, Son güncellenme tarihi: 30.08.2022.
- Balcıoğlu, Burhan. *Karkamış Antik Kenti*, Gaziantep: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Yayınevi, 2018.
- Baltacıoğlu, Hatçe. "Hitit Yazılı Kaynaklarında ve Alacahöyük Hitit Heykeltraşlık Eserlerinde Sfenks", ed. N. Çınardalı Karaaslan- A. Aykurt - N. Kolankaya Bostancı – Y. H. Erbil, *Compiled in Honor of Armağan Erkanal. Some Observations on Anatolian Cultures / Armağan Erkanal'a Armağan. Anadolu Kültürlerine Bir Bakış*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2014.

¹¹⁵ Anadolu'daki Likya bölgesinden Yunan mitlerine intikal ettiği aktarılan, aslan ve keçi olmak üzere iki başı olan, yılan kuyruklu, aslan gövdeli karışık bir varlıktır. Khimeira, bir tanrı/tanrıça eşlikçisi olmaktan çok insan yaşamını tehdit eden bir canavardır. Bkz. Jeffrey A. Becker, "Part 11: The Chimera of Arezzo", *Smarthistory guide to Ancient Etruscan art*, <https://smarthistory.org/chimera-of-arezzo/>, (08.08.2015): 40.

¹¹⁶ Etrüsk sanatının şaheserlerinden olan Arezzo khimeira'sı, bir Gökyüzü tanrısı için yaratılmış adak eşyasıdır. MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilmiş ve Yunan etkisi belgelenmiştir. Becker, "Part 11: The Chimera of Arezzo", 40-41.

- Becker, Jeffrey A. “Part 11: The Chimera of Arezzo”, *Smarthistory guide to Ancient Etruscan art*, <https://smarthistory.org/chimera-of-arezzo/>, 08.08.2015.
- Bellucci, Benedetta. “Šauška e il suo awiti”, ed. P. Cotticelli-Kurras – M. Giorgieri – C. Mora – A. Rizza, *Interferenze linguistiche e contatti culturali in Anatolia tra II e I millennio a.C. Studi in onore di Onofrio Carruba in occasione del suo 80° compleanno (StMed 24)*, Genova: 2012.
- Beyer, D. *Emar IV. Les sceaux. Mission archéologique de Meskéné-Emar - Recherches au pays d'Aštata, Orbis Biblicus et Orientalis - Series Archaeologica (OBO-SA 20)*, Göttingen: 2001.
- Borges, Jorge Luis. *Düşsel Varlıklar Kitabı*, (Çev. Celal Üster), İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Brandenstein, Carl Georg von. *Hethitische Götter nach Bildbeschreibungen in Keilschrifttexten, Mitteilungen der Vorderasiatisch-Agyptischen Gesellschaft (MVAeG) 46/2*, Leipzig: 1943.
- Bossert, Helmut Theodor. “Die hieroglyphen-hethitische Inschrift vob Kötükale”, *Museon* 68 (1955): 61-91.
- Cammarosano, Michele. “Hittite Cult Inventories – Part Two: The Dating of the Texts and the Alleged ‘Cult Reorganization’ of Tudḫaliya IV”, *Altorientalische Forschungen (AoF)* 39 (2012): 3-37.
- Cammarosano, Michele. *Hittite Local Cults, Society of Biblical Literature - Writings from the Ancient World (SBL-WAW 40)*, Atlanta: 2018.
- Canby, J.Vorvys. “The Walters Gallery Cappadocian Tablet and the Sphinx in Anatolia in the Second Millennium B.C.”, *Journal of Near Eastern Studies; continuing the American Journal of Semitic Languages and Literatures (JNES)* 34 (1975): 225-248.
- Carruba, Onofrio. “Rhyta in den Hethitischen Texten”, *Kadmos* 6 (1967): 88-97.
- Collins, Billie Jean. “Animals in Hittite Literature”, ed. B. J. Collins, *A History of the Animal World in the Ancient Near East*, Leiden-Boston-Köln: 2002.
- Coşkun, Yaşar. “Boğazköy Metinlerinde Geçen Başlıca Libasyon Kapları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (AÜDTCF Dergisi)*, Cilt 27, Sayı 3-4 (1969): 1-61.
- d'Alfonso Lorenzo. “Further Studies on the Ini-Tešub Sealing. Partie II: A Prosopographic Approach”, *Altorientalische Forschungen (AoF)* 28, (2001): 267-275.
- Danmanville, Jenny. “Iconographie d'IŠTAR-Saušga en Anatolie ancienne”, *Revue d'Assyriologie et d'Archéologie orientale (RA)* 56 (1962): 9-30, 113-131, 175-190.
- Darga, Muhibbe. *Hitit Sanatı*, İstanbul: Akbank Yayınları, 1992.

- Ehelolf, Hans. "Zu Amarna Knudtzon Nr. 29, 184 und 41, 39 ff.", *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie (ZA)* 45 (1939): 72.
- Engin, Atilla. "Oylum Höyük Kazılarında Ele Geçen Karkamış Kralı İni-Teşub'a Ait Bir Bulla", ed. Fikri Kulakoğlu- Tayfun Yıldırım- Tunç Sipahi- Vasıf Şahoğlu- H. Levent Keskin, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü Dergisi: Uğur Silistreli Anı Kitabı: Anadolu Arkeolojisi Üzerine Yazılar – Anı-Armağan Serisi Ek Dizi III. 3*, (2019): 119-129.
- Erhat, Azra. *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007.
- Ertem, Hayri. *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Faunası*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1965.
- Frayne, Douglas. "The Fifth Day of Creation in Ancient Syrian and Neo-Hittite Art", ed. J. Scurlock – R. H. Beal, *Creation and Chaos: A Reconsideration of Hermann Gunkel's Chaostkampf Hypothesis*, Winona Lake: 2013.
- Gilibert, Allesandra. "Die anatolische Sphinx", ed. L. Winkler Horacek, *Katalog der Ausstellung Wege der Sphinx-Monster zwischen Orient und Okzident, der Freien Universität Berlin (Wege der Sphinx)*, Rahden: 2011.
- Groddek, Detlev. *Hethitische Texte in Transkription KBo 30, Dresdner Beiträge zur Hethitologie -Philologica (DBH-P 2)*, Dresden: 2002.
- Groddek, Detlev. *Hethitische Texte in Transkription KBo 47, Dresdner Beiträge zur Hethitologie Herausgegeben von Johann Tischler Band 33 (DBH 33)*, Wiesbaden: 2011.
- Groddek, Detlev. *Hethitische Texte in Transkription KBo 48, Dresdner Beiträge zur Hethitologie Herausgegeben von Johann Tischler Band 38 (DBH 38)*, Wiesbaden: 2012.
- Güterbock, Hans Gustav. "Eti Tanrı Tasvirleri ile Tanrı Adları", *Belleten*, C. VII, S. 18 (1943): 273-293.
- Güterbock, Hans Gustav. "Rev. of Brandenstein C. G. von 1943", *Orientalia. Commentarii periodici Pontificii Instituti Biblici. Nova Series (Or NS) 15* (1946): 482-496.
- Güterbock, Hans Gustav. "Hethitische Götterbilder und Kultobjekte", ed., R. M. Boehmer – H. Hauptmann, *Beiträge zur Altertumskunde Kleinasien. Festschrift für Kurt Bittel (F's Bittel)*, Mainz: 1983.
- Güterbock, Hans Gustav. "The Hurrian Element in the Hittite Empire", ed. H. Hoffner, *Perspectives on Hittite Civilization: Selected Writings of H. G. Güterbock*, Chicago: 1997.
- Haas, Volkert. *Geschichte der hethitischen Religion, Handbuch der Orientalistik (HdO)*, Leiden: 1994.
- Haas, Volkert. "Das Fest der Sphingen", *Altorientalische Forschungen (AoF) 31/1* (2004): 46-56.

- Hawass, Zahi. “The Great Sphinx at Giza: Date and Function”, ed. G. M. Zaccane – T. R. Di Netro, *VI Congresso Internazionale di Egittologia: Atti Volume II*, Torino: 1993.
- Hawkins J. David. *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume. I: Inscriptions of the Iron Ages*, Berlin- New York: 2000.
- Hazenbos Joost. “Zum Imamkulu-Relief”, ed. P. Taracha, *Silva Anatolica. Anatolian Studies Presented to Maciej Popko on the Occasion of His 65th Birthday*, (Fs Popko), Warsaw: 2002.
- Himmetoğlu, Muhammed Fazıl. “İmamkulu Kaya Kabartması’nın Kültürel ve İkonografik Tahlili”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD) Eurasian Journal of Researches in Social and Economics (EJRSE)*, Cilt 6, Sayı 3 (2019): 442-450.
- Hoffner, Harry A., “Cult Image Descriptions KUB 38.2”, ed. W. W. Hallo, *The Context of Scripture III*, Leiden –Boston: 2003.
- Jakob-Rost Liane. “Zu den hethitischen Bildbeschreibungen, 1. Teil”, *Mitteilungen des Instituts für Orientforschung der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin (MIO)* 8 (1961): 161-217.
- “İmamkulu Rölyefi”, Hitit Anıtları, <https://www.hittitemonuments.com/imamkulu/index-t.htm>, Erişim Tarihi: 1.04.2021.
- Klinger, Jörg. *Untersuchungen zur Rekonstruktion des hattischen Kultschicht (StBoT 37)*, Wiesbaden: 1996.
- Koşak, Silvin. *Hittite inventory texts (CTH 241-250)*, Texte der Hethiter (TH) 10, Heidelberg: 1982.
- Koşak, Silvin. “The Inventory of Manninni (CTH 504)”, *Linguistica* 18 (1978): 100-106.
- Laroche, Emmanuel. *Recherches sur les Noms des Dieux Hittites*, Paris: 1947.
- Laroche, Emmanuel. *Les Hieroglyphes Hittites*, Paris: 1960.
- Leick, Gwendolyn. *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*, London-New York: 1991.
- Melchert, H. Craig. “Hittite Damassara- ‘Domestic’/Damassares ‘Household Deities’”, *Journal of Ancient Near Eastern Religion (JANER)* I (2001): 150-157.
- Miller, Jared L. “The *katra/i*-women in the Kizzuwatnean Rituals from Ḫattuša”, ed. S. Parpola – R. M. Whiting, *Sex and Gender in the Ancient Near East. Proceedings of the XLVIIe Rencontre Assyriologique Internationale, Helsinki, July 2-6, 2001* (CRRAI), Helsinki: 2002.
- Miller, Jared L. “Setting Up the Goddess of the Night Separately”, ed. B. J. Collins – M. Bachvarova – I. C. Rutherford, *Anatolian Interfaces – Hittites, Greeks and Their Neighbours*, Oxford: 2008.

- Mouton, Alice. “Y a-t-il une relation entre les motifs de la glyptique cappadocienne et les hieroglyphes anatoliens?”, *Studi Micenei ed Egeo Anatolici (SMEA)* 44 (2002): 83-113.
- Neumann, Günter. “Hethitische Etymologien III”, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der Indogermanischen Sprachen (ZVS)* 77, Bd. 1./2. H (1961): 76-81.
- Otten, Heinrich. “Tiergefäße im Kult der Späten hethitischen Grossreichszeit”, ed. K. Emre – M. Mellink – N. Özgüç, *Anatolia and the Ancient Near East. Studies in Honor of Tahsin Özgüç / Tahsin Özgüç'e Armağan (Fs T. Özgüç)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Özgüç Nimet. “The Composite Creatures in Anatolian Art During the Period of Assyrian Trading Colonies”, ed. M. Mori – H. Ogawa – M. Yoshikawa, *Near Eastern Studies Dedicated to H.I.H. Prince Takahito Mikasa on the Occasion of his Seventy-Fifth Birthday (Fs Mikasa)*, *Bulletin of the Middle Eastern Culture Center in Japan (BMECCJ)* 5, Wiesbaden: 1991.
- Peker, Hasan. *Hitit Egemenliğinden Assur İstilasına Kadar Yazılı Belgelere Göre Kargamış Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hititoloji Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: 2004.
- Peker, Hasan. *Texts from Karkemish, I. Luwian Hieroglyphic Inscriptions from the 2011-2015 Excavations*, Ante Quem, Bologna: 2016.
- Popko, Maciej. *Kultobjekte in der hethitischen Religion (nach keßlschriftlichen Quellen)*, Warszawa: 1978.
- Rogers, John H. “Origins of the ancient constellations: I. The Mesopotamian traditions”, *British Astronomical Association* 108 (1998): 9-28.
- Rotblum, Yehuda. “Astronomy and Mythology in Israel Rock Art: Deciphering Rock Art from Negev Desert, Israel”, *Conference: Symbols and Signs*, Romania: 2019.
- Saydam, Yasir. *Batı Resim Sanatında Sfenks Betimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: 2019.
- Seeher, Jürgen. *Taşa Yontulu Tanrılar: Hitit Kaya Tapınağı Yazılıkaya*, (Çev. Selma Bulgurlu Gün), İstanbul: Ege Yayınları, 2011.
- Taggar-Cohen, Ada. *Hittite Priesthood*, Heidelberg: 2006.
- Taylor, Robert Jonathon. “An Analysis of Celestial Omina in the Light of Mesopotamian Cosmology and Mythos”, *Thesis Submitted to the Faculty of the Graduate School of Vanderbilt University in partial fulfillment of the requirements fort he degree of Master of Arts in Religion*, Nashville-Tennessee: 2006.
- Ünal, Ahmet. *Hititçe-Türkçe/Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat, 2016.

Wegner, Ilse. *Gestalt und Kult der Istar-Sawuška in Kleinasien, Alter Orient und Altes Testament 36 (AOAT 36), Hurritologische Studien III*, Neukirchen Verlag: 1981.

KISALTMALAR

- CAD *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago, I. J. Gelb – B. Landsberger et. al. (eds.)*, Chicago, (1964).
- CTH Laroche, Emmanuel. “Catalogue des textes hittites”, *Revue Hittite et Asiatique 14/58-59* (1956): 33-38, 69-116.
<https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/CTH/>
- HED Puhvel, Jaan. *Hittite Etymological Dictionary, Vol. 1: Words beginning with A; Vol 2: Words beginning with E and I*, Berlin- New York- Amsterdam: 1984.
- HEG Tischler, Johann. *Hethitisches Etymologisches Glossar Teil 1: a-k*, Innsburg, 1983.
Tischler, Johann. *Hethitisches Etymologisches Glossar IV-Lieferung 15: U*, Innsburg, 2010.
- HW Friedrich, Johannes. *Hethitische Wörterbuch*, Heidelberg: 1952.
- KBo Keilschrifttexte aus Boghazköi. Leipzig/Berlin 1916 vdd.
- KUB Keilschrifturkunden aus Boghazköi. Berlin 1921 vdd.

RESİM LİSTESİ

- Resim 1.** Acemhöyük mühür baskısı. N. Özgüç, “The Composite Creatures in Anatolian Art During the Period of Assyrian Trading Colonies”, 298, no. 6.
- Resim 2.** Acemhöyük’te keşfedilmiş bir damga mühür üzerinde aslan, boğa, oğlak, kuş, ay ve güneş sembolleri ile sfenks tasvirleri. Gilibert, “Die anatolische Sphinx”, 10, Abb. 5.
- Resim 3.** Walters Art Gallery’de muhafaza edilen ve Kayseri’den geldiği bildirilen Kapadokya tabletlerinden (Asur Ticaret Kolonileri Dönemi tabletleri) biri üzerindeki silindirik mühür baskısı. Canby, “The Walters Gallery Cappadocian Tablet and the Sphinx in Anatolia in the Second Millennium B.C.”, 226, Fig 1.
- Resim 3a.** Walters Art Gallery’de muhafaza edilen ve Kayseri’den geldiği bildirilen Kapadokya tabletlerinden (Asur Ticaret Kolonileri Dönemi tabletleri) biri üzerindeki silindirik mühür baskısı üzerindeki tasvirlerin çizimi. Canby, “The Walters Gallery Cappadocian Tablet and the Sphinx in Anatolia in the Second Millennium B.C.”, 226, Fig 2a.
- Resim 4.** Boğazköy’de keşfedilmiş olan Eski Hitit Dönemi (MÖ 17. yüzyıl) damga mühür baskısı. Canby, “The Walters Gallery Cappadocian Tablet and the Sphinx in Anatolia in the Second Millennium B.C.”, 241, Fig. 14.

Resim 4a. Boğazköy’de keşfedilmiş olan Eski Hitit Dönemi (MÖ 17. yüzyıl) damga mühür baskısı üzerinde, karşı karşıya duran ve aralarında bir ağaç detayı yer alan kanatlı sfenks tasvirlerini gösteren çizim. Canby, “The Walters Gallery Cappadocian Tablet and the Sphinx in Anatolia in the Second Millennium B.C.”, 240, Fig. 13.

Resim 5. Konya-Karahöyük kazılarında gün ışığına çıkarılan pişmiş topraktan riton. Alp, “Eine Sphinxvase aus Karahöyük bei Konya”, 17, Abb. 1a.

Resim 6. Uralvali Yüzük-mührü

https://collections.ashmolean.org/collection/browse-9148/per_page/25/offset/4250/sort_by/random/object/76228

Accession no. AN1896-1908.O.6

Resim 6a. Uralvali Yüzük-mührünün baskısı. Gilibert, “Die anatolische Sphinx”, 12, Abb. 10.

Resim 7. Geç Hitit Krallıkları Dönemi’ne (MÖ 10. yüzyıl) tarihlendirilen Karkamış Haberciler Duvarı’ndaki karışık varlık kabartması. Darga, *Hitit Sanatı*, 245, Res. 251.

Resim 8. Megiddo Plakası. Alexander, “Šaušga and the Hittite Ivory from Megiddo”, 163, Fig. 2.

Resim 9. İmamkulu Kaya Anıtı kabartmalarının çizimi. Ehringhaus, 2005’den aktarılmıştır.

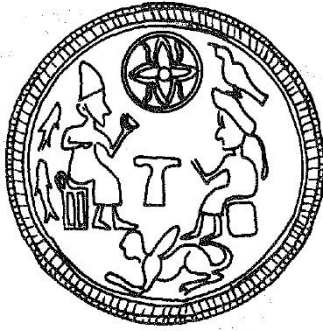
<https://www.hittitemonuments.com/imamkulu/imamkulu08.jpg>

Resim 10. Ugarit (Ras Şamra)’da keşfedilmiş olan Kargamış Kralı İni-Teşup’a ait mühür baskısı. Darga, *Hitit Sanatı*, 203, Res. 209.

Resim 11. Emar’dan Hunba oğlu Galalu’ya ait olduğu belirtilen silindir mühür. Beyer, *Emar IV. Les sceaux. Mission archéologique de Meskéné-Emar - Recherches au pays d’Aštata*, 75, A46.

Resim 12. Bir Gökyüzü tanrısı için yaratılmış olan adak eşyası, Etrüsk sanatının şaheserlerinden olan Arezzo khimeira’sı (MÖ 4. yüzyıl). Becker, *Smarthistory guide to Ancient Etruscan art*, 39.

RESİMLER

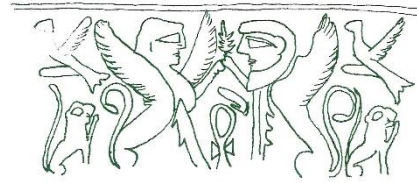
Resim 1.

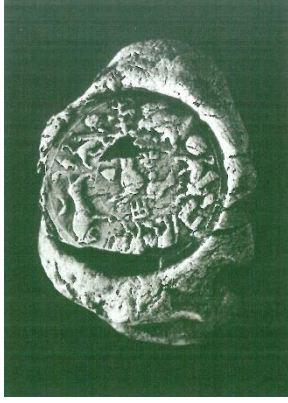
Resim 2.

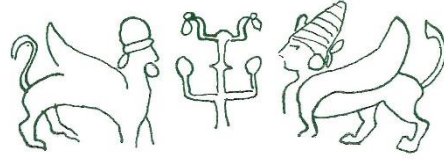
Resim 3.

Resim 3a.

Resim 4.

Resim 4a.

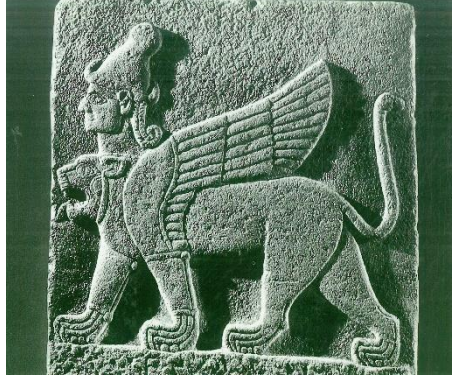
Resim 5.

Resim 6.

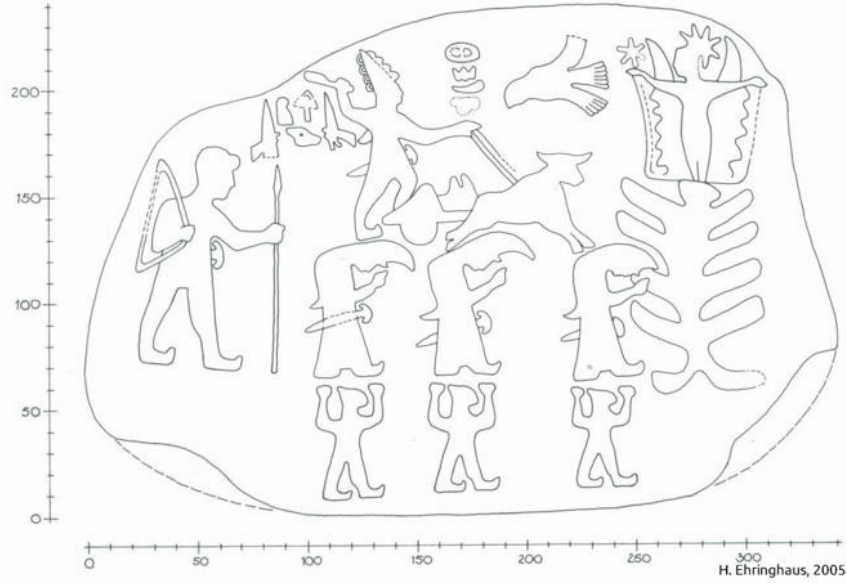
Resim 6a.

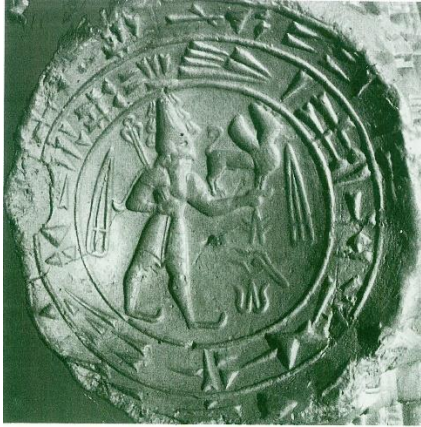
Resim 7.

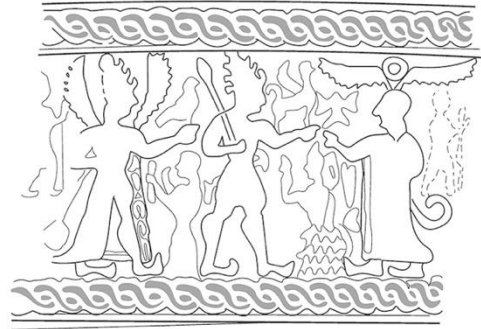
Resim 8.

Resim 9.

Resim 10.

Resim 11.

Resim 12.